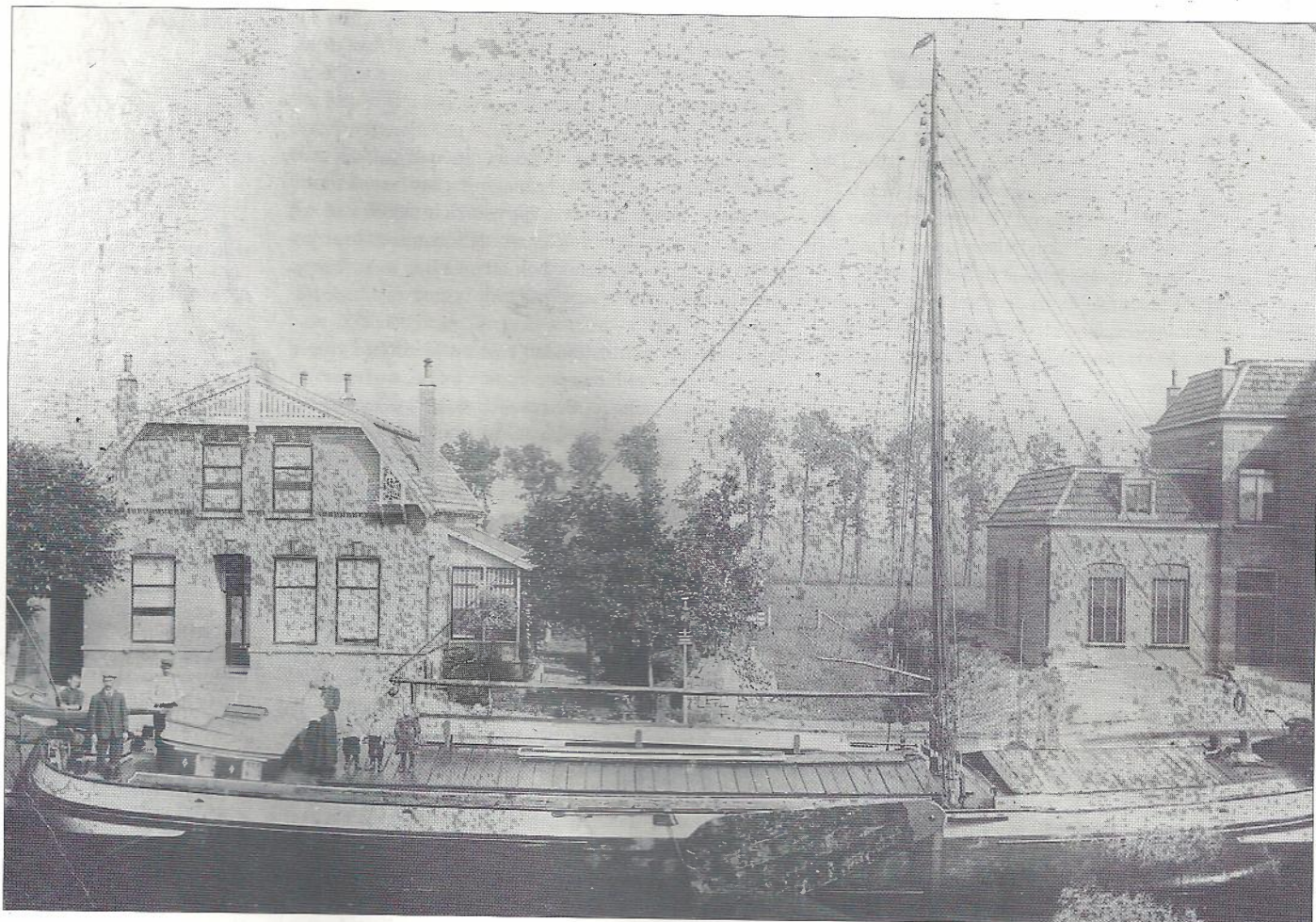

DE ZWERFSTEEN

PERIODIEK ORGAAN VAN DE HISTORISCHE VERENIGING STEENDEREN

*De "Hendrieka" van schipper Ter Wee, in 1900 gebouwd aan de Dedemsvaart. Kopie van foto ± 1910
Nabij het roer: schipper Ter Wee en twee scheepsbouwers, voor de roef staande: echtgenote met de vier oudste kinderen. Voor de mast staande: de scheepsknecht.*

"MILLENNIUMNUMMER"

HVS

- Hoog water in de gemeente Steenderen
- Vroeger had je een schip om een boterham te verdienen
- Hoe laat is het in de Achterhoek
- De slacht
- 100 jaar Steenderen in vogelvlucht 1900 - 2000

99/4

ISSN: 1386 - 5943
Oplage: 400 ex.
december 1999

VOORWOORD...

Beste leden van de Historische Vereniging...

Dit is dan écht de laatste Zwerfsteen van deze eeuw, een dik (pré)millenniumnummer om bij de kerstboom onder het genoeven van een kopje koffie of glas 'rode weelde' open te slaan...

De grootste Zwerfsteen tot heden. Ik wil dan ook alle medewerkers van ons verenigingsorgaan hartelijk danken mn. ook de werkers áchter de schermen; opmakers, drukkers en eindverwerkers van DELTA grafische bedrijven te Zutphen...

In dit millenniumnummer: 'natte voeten in de gemeente Steenderen' en dat allemaal tot midden vijftiger jaren. De tijd en mechaniek om de tijd te laten zien, of te wel Achterhoekse klokken en hun makers. We reizen mee met de "Hendrieka" en de "Annigje", kinderjaren om nooit te vergeten. Het sociaal economisch leven in Steenderen de afgelopen eeuw en de slacht. Voorts diverse kleine artikelen, voor u mogelijk interessant. Pak in 2000 zelf ook eens de pen of ga achter het toetsenbord zitten, dit blad is van óns en zeker niet van mij!

In de afgelopen honderd jaar heeft de gemeente Steenderen een enorme ontwikkeling mogen doormaken. Van hoofdzakelijk agrarische gemeenschap -overigens natuurlijk nóg- heeft de industrie ook hier aan de oostoever van de IJssel een goed vestigingsklimaat gevonden. Je leest in de krant, dat men nu echt in het westen de files zat is en ik verwacht dan ook binnen nu en 10 jaar meer middelgrote industrie en dienstverlening in onze regio Graafschap en Achterhoek verschijnen. Meer spreiding in het land, doch met betrokkenheid van de burgerij en zeker niet ten koste van!

Een eeuw geleden kreeg Steenderen een eerste grote werkgever, de boterfabriek aan de Toldijkseweg. Destijds -en ook nu nog- een pracht bedrijf, een eerste vorm van industrie uiteraard verwant aan de agrarische samenleving. Niet te vergeten... onze dorpen kenden een breed samengestelde middenstand van bakkers, slaggers, kruideniers, schoenen- rijwiel- en autoherstellers etc! Weer later ontstond de supermarkt en door modern vervoer zijn wij ons meer op de stad gaan richten. Daar kwam dan 30 jaar geleden ook nog een hele grote werkgever bij, AVIKO. Aardappel Verwerkende Industrie Keppel & Omstreken. Tot een reuzenpieper zou het worden mét goede voeling in onze samenleving.

Onze gemeente was vroeger sterk in hokjes verdeeld. Nu heb ik zelf maar alleen de laatste dozijn jaren hier meegeemaakt, doch vernam dat hier enkele decennia geleden bijvoorbeeld een dokter was voor patiënten van RK-huize en idem een dokter voor patiënten van Protestantse huize. Zo ook een loodgieter, aannemer etc. Het dorp Steenderen en haar buitendorpen had haar 'gangen'. Tot zelfs in het verenigingsleven toe, Roomse en Protestantse muziek...

Tot er "Nieuw Leven" kwam in deze brouwerij en de muzikale tonen klonken vanaf die tijd nóg mooier! De Steenderense samenleving is ruimer denkend geworden

en heeft zich zeker breder ontplooid. Dat zien we ook terug in een actief verenigingsleven, vroeger natuurlijk ook door een isolement daar áchter de IJssel...

Ook geen afhankelijkheid meer van de feodaliteit, al heeft -zo werd mij gezegd- het 'agrarisch feodalisme' hier nog een tijdje de plaats van eens het blauwe bloed ingenomen. Dit is gelukkig niet meer en alle burgers hebben zich breed kunnen ontwikkelen. Burgers in alle lagen van ónze samenleving van rond de 5000 zielen zijn mondiger geworden en zeer betrokken bij deze samenleving. Kijk maar eens naar de discussie "Noordtak" van de afgelopen jaren. Trouwens... dit sluimert nog steeds, dus aandacht blijft geboden!

Thans zijn wij aan het praten met burens of we van deze bijna 5000 burgers een vereniging gaan vormen van 20.000 tot 30.000, afhankelijk wie zich hierbij aan wil sluiten cq moet sluiten. Hier wordt zéér uiteen over gedacht en dat is natuurlijk ook afhankelijk van... ben je 'import' of stond je wieg hier aan de oostoever van de IJssel.

Wij moeten natuurlijk landelijke ontwikkelingen volgen en er zal vast wel binnen nu en tien jaar een nieuwe gemeente -met mogelijk de naam Bronkhorst?- ontstaan. Een oud gezegde is "WIJ is meer dan ik" en samen met de buurgemeenten kunnen we meer voor de burgerij betekenen in de zin van: scholen, gezondheidszorg, bejaardenzorg, gemeentelijke diensten, woningbouw etc. Wie weet óók nog goedkoper? Voor u en mij een vraagteken... Wel ben ik van mening dat wij een bijzonder gezond dorps- en verenigingsleven in onze gemeente hebben en daar kan dan een nieuwe buur een hoop van leren en voordeel van hebben.

Het magische jaar 2000 staat voor de deur en we nemen afscheid van Steven Buddingh', die hier toch ruim een kwart eeuw de 'kar heeft getrokken'.

Hoewel hij een man is -cq was- met vele gezichten, heeft mede zijn werk bloei in de Steenderense burgerij gebracht en daar plukken wij als gemeentelieden nu toch ook de vruchten van. Een gezond ondernemersklimaat met twee groten binnen de poort halen -én vooral houden- was voor een groot gedeelte mede zijn werk! Hij was deze jaren een karaktervolle voorzitter van het gemeentelijk bestuurscollege, die aan hem een goed trekpaard had. Soms kon hij verbaal weleens 'erg de bocht afsnijden' en ik vernam weleens uit de gemeente "Man, tel toch eerst eens tot vijf"...

Zelf zie ik dat dan maar als de samenleving wakker schudden en een jeugdig elan kan deze man op zijn bijna 65 jaar zeker niet worden ontzegd! Vergeet ook niet dat journalisten graag 'leescijfers' produceren en de koppen boven Steven Buddingh's interviews deden het weleens beter dan de inhoud!

Als voorzitter van de HVS dank ik met name Steven Buddingh' voor zijn betrokkenheid bij het verenigingsleven in onze gemeente en persoonlijk wens ik het echtpaar Buddingh' vele jaren genieten van het welverdiend pensioen.

Graag ontvangen wij nog eens materiaal voor onze Zwerfsteen van een oud-burgemeester. Trouwens... nu natuurlijk wel zélf lid worden en dat voor maar een 'geeltje' of vijftig gulden voor samen per jaar!

"De Zwerfsteen" is de kwartaaluitgave van de historische vereniging der gemeente Steenderen. Opgericht d.d. 1 juni 1992.

BESTUUR:

voorzitter:
Paul Kok
Wehmestraat 1a
7221 BT STEENDEREN
0575-451444

sekretaris:
Yvonne Koning
Paardestraat 7
7221 NE STEENDEREN
0575-452624

1e penningmeester:
Fred v.d. Mije
Hofstraat 4
7223 LR BAAK
0575-441806

2e penningmeester:
Gerrit Tijkken
Dr. A. Ariënsstraat 6
7221 CC STEENDEREN
0575-451437

leden:
Geert Jansen
Anjerstraat 12
7221 AS STEENDEREN
0575-452027

REDAKTIE:

Verdi van Leuvensteijn-Breukink
Bronkhorsterweg 21
7221 AB STEENDEREN
0575-451868

Kees en Anne Scheiffers
Bronkhorsterweg 22
7221 AC STEENDEREN
0575-452508

eindredactieadres:
Paul Kok
Wehmestraat 1a
7221 BT STEENDEREN
Tel.fax 0575-451209

CONTRIBUTIE:

Bankrelatie:
Regiobank Steenderen
Bankrekening nr.: 68.52.89.710
t.n.v. de Historische Vereniging Steenderen.

Wij verzoeken U bij lidmaatschap-opgave gelijktijdig de contributie over te maken. Uw betalingswijze is tevens de garantie dat U in het ledenbestand bent opgenomen.

Contributie 1999:

f 25,— voor individuele leden
f 35,— voor echtparen of samenwonenden.

Bij dit nummer is een verzoek om per 2000 uw contributie automatisch jaarlijks over te maken op onze verenigings bankrekening bij de Regiobank te Steenderen. Dit in goede samenwerking met ook andere banken en postgiro.

Mogen wij u als bestuur alstublieft vragen dit verzoek te honoreren en ingesloten volmacht in de bijgaande retour-envelop aan de secretaris te zenden. Het innen van de contributie zal een stuk eenvoudiger worden en we zien dan ook geen enkele reden de contributie voor 2000 te verhogen!

Tot slot treft u ook een opsomming van alle artikelen in de Zwerfstenen van de afgelopen acht jaar. Er zijn leden bijgekomen, die nog graag enige -of alle- voorgaande exemplaren van het verenigingsblad willen ontvangen. Herdrukken voor f. 5,— per stuk incl. kleur én thuisgebracht. Dit is echt niet duur voor ons mooie drukwerk, onze service gaat ver en vul dan ook maar snel de bestellijst in. Deze kunt u gelijk met de contributievollmacht voor 2000 en volgende jaren aan de secretaris doen toekomen. De enveloppe met postzegel hierbij met de zeer beleefde vraag deze jaarlijkse volmacht en evt. bestellijst vóór 31 december a.s. aan de secretaris te zenden. Dank u bij voorbaat en onze penningmeester zal zeer correct met uw contributievollmacht omgaan!

Afgelopen 'stekende avond' met imker Cees van Holland deed velen naar "De Seven Steenen" komen en genieten van de goed geordende bijenwereld. Wat een verteller en er zijn zeker een paar kandidaat imkers in Steenderen geboren.

Maandag 24 januari 2000 is HVS- én Statenlid Piet Bij onze gastheer aan de 'Steenderense Ronde HVS-tafel'. Komt allen, want het gaat een avond worden om van te watertanden. De gemeente Steenderen heeft veel meer dan je denkt!

Paul Kok, voorzitter

Het bestuur wenst u allen een gezonde jaarwisseling en hou uw lampje evenzo gezond brandende in het jaar 2000 en het volgende millennium.

Sta ook eens even stil bij leden van de vereniging en andere inwoners, die thans tobben met hun gezondheid of in het ziekenhuis of verpleeghuis verblijven. Een bezoekje of attentie, aandacht in deze donkere dagen... doet hen goed!

VAN DE BESTUURSTAFEL en KORTE BERICHTEN...

De secretaris kreeg binnen...

Veel post met uitnodigingen voor avonden van collegahistorische verenigingen. We zien dan één probleem... er komt maar vier keer per jaar een Zwerfsteen op de markt om deze te vermelden.

Een publikatie- bord of beter gezegd kast voor alle verenigingsleven in de gemeente zal het goed doen. Bij de Rabobank is een mededelingenbord bij de 'flappentap' reeds overvol. Wie weet een brede Rabo-informatiekast of Regio-informatiekast. Is dit misschien ook iets voor de gemeente samen met het verenigingsleven. Een uitnodiging voor een mooie videoband van onze gemeente bracht vorige maand 20 man/vrouw op de been. Je hebt het als gemeente cq gemeenschap natuurlijk aan jezelf te wijten, dat er zo weinig mensen in de zaal zaten. Immers ze wisten het eenvoudig niet! Een opsomming van ingekomen stukken:

Maandblad over Volkscultuur, oktober 1999

-aangaande volkskunst en volklóre in Nederland en Vlaanderen. Oud Nederlandse- en Vlaamse spelen een visie op Bokrijk, het Openluchtmuseum van België, Musea in Brugge en Gent.

Gelderland cultuurland 2000

-de Stichting Kunst en Cultuur Gelderland deed ons een brochure toekomen om bijv. geschiedkundige/culturele uitgaven middels een subsidie in 2000 te laten verschijnen. Interesse?

Nieuwsbrief van het Rijksarchief

-met uitleg van instituut te Schaarsbergen en toegang tot archieven.

"Den Schaorpaal" van het Staring Instituut, oktober 1999 een pracht orgaan met informatie betr.:

- de Achterhoek Connection 1939-1940, Amerikaanse voedselzendingen voor Duitse joden.
- Henk Krosenbrink maakte van hobby zijn werk.
- Beestachtig taalgebruik
- Zeldzame ijsvogelvlinder op landgoed "Hagen"
- Diverse rubrieken

Een informatie betr. het bestaan van het museum *Vaderlandse Geschiedenis*, verbonden aan de *Katholieke Universiteit van Nijmegen*.

-bereikbaarheid via internetonder;
<http://www.kun.nl/ahc/vg>

Scholingsaanbod voor museummedewerkers / leden van historische verenigingen

-interessante cursussen op het gebied van behoud van historie, archieven etc.

Wilt u verdere informatie? Neem contact op met de secretaris.

Penningmeester...

Er 'druppelt' geld binnen en u begrijpt, deze Zwerfsteen kost een groot gedeelte van uw jaarlijkse contributie. Wilt u niet tot de zgn. wanbetalers behoren... maak dan even nog vóór Oud Jaar de contributie voor 1999 ad. f. 25,— voor individuele leden of f. 35,— voor echtparen/samen-

wonenden over op ons bankrekeningnummer (zie het colofon) Dank u bij voorbaat!

Een automatische jaarlijkse volmacht voor 2000 en volgende jaren zit in dit blad gevoegd, evenzo een bestellijst voor alle voorgaande exemplaren van De Zwerfsteen, die u wenst.

De penningmeester heeft goede afspraken met de banken en postbank gemaakt. Als einde januari nog geen -automatische- betaling is binnengekomen kunnen wij de resterende contributies innen. Mocht u nog vragen hebben, bel gerust onze penningmeesters. (aub >19.00 uur)

De volmacht kunt u ingevuld en ondertekend in de bijgesloten envelope (de 80 ct postzegel zit er al op) aan de secretaris richten, idem de eventuele bestellijst van 'oude' Zwerfstenen.

Maandag 24 januari 2000, Hét Millennium Ronde Tafelgesprek van de eeuw...

'Duizend jaar Steenderen' is moeilijk uit te nodigen, doch 'honderd jaar' zeker wel! Voorzitter van de avond Piet Bijl is al bezig met de voorbereidingen.

Dank u voor de diverse aanbevelingen van "die en die" moet je zeker uitnodigen. Wij hopen natuurlijk, dat gevraagde gasten aan de ronde tafel ook de welgemeende uitnodiging zullen accepteren!

Er staan namen tussen, die u zeker niet zult hebben verwacht. Soms zijn het personen, die veelal in bescheidenheid leven, doch met een grote dosis wijsheid, mensenkennis en levenservaring. Zij allen hebben gemeen... dat ze inwoner van de gemeente Steenderen zijn of waren!

Heeft u nog kandidaten en bent u vergeten deze aan ons door te geven. Snel dan...bel of schrijf tot uiterlijk Oud Jaar.

Nieuwe leden...

De Historische Vereniging Steenderen groeit! De voorzitter heeft altijd gezegd in 2002 als hij tien jaar deze kar trekt de 500 leden te willen halen. Weer hebben wij deze maand rond veertig nieuwe leden -per 2000- kunnen inschrijven, individuele en veel echtparen cq samenwonenden! Als extra krijgen zij nu reeds deze mooie Zwerfsteen.

De HVS heeft meerwaarde en als je ziet dat we nu ook een prachtige cursus Bouwkunst hebben georganiseerd, waarbij zelfs zgn. vakbroeders aanzitten, mogen we dat zeker niet ontkennen!

Kijk eens naar links en kijk eens naar rechts en maak uw (over)buurman lid van de HVS. Trouwens ook een leuk geschenk voor een familielid verder weg of -emigrant-overzee.

Laat deze opgave dan wel AUB schriftelijk aan de secretaris weten, dan krijgt u een aanmeldingsformulier met contributievollmacht teruggezonden en komt alles correct in de ledenlijst en verzendlijst van o.a. De Zwerfsteen!

Bestuursleden bemerken thans nóg, dat diverse inwoners van de gemeente zeggen... "waarom kreeg ik niet eerder te horen dat wij een cultuur historische vereniging in de gemeente Steenderen hebben." Het bestuur kan alleen

maar antwoorden: "beter laat dan nooit en u bent hartelijk welkom!"

Restauratie...

Achter een boerderij aan de Muldershof staat een unieke waterpomp, waarover wij al schreven in een vorige Zwerfsteen. Het is waarschijnlijk de oudste pomp in de gemeente als we het fenomeen waterput even buiten beschouwing laten. De waterpomp is geconstrueerd in een holle boomstam en thans denkt de nieuwe eigenaar van het pand aan restauratie. Trouwens... hij is ook lid geworden van onze vereniging en hartelijk welkom in de kring. Misschien wel de meest unieke pomp tot ver in de Achterhoek en (Rijks)bescherming meer dan waard!

Maretak...

Hulde voor boswerkers! Niet ver van "De Bedelbrug" stonden oogstrijpe populieren die vervangen zijn voor jonge aanplant. Net die ene mét een Maretak (beschermde plant) is blijven staan. Er is kennis van beschermde diersoorten en planten in Steenderen. Daarentegen in Arnhem/Velp was men enige jaren de kluts totaal kwijt. Rijkswaterstaat? ging rond het Velperbroekcircuit 'sloten', watergangen uitbaggeren en alle Zwanenbloemen (Butomus Umbellatus) evenzo Rijksbeschermd verdwenen in de bak van de Atlaskraan.

Monseigneur Doctor Alphons Ariëns...

De HVS ontving van mevrouw Diny Boogman van de Kolk voor het archief een prachtig document uit 1934 aangaande de onthulling van het Alphons Ariëns Monument. Dank u wel namens de 'commissie archief' en dit stuk zal in een toekomstige Zwerfsteen over een jaar gepubliceerd gaan worden. In 2001 is het een eeuw geleden dat monseigneur Ariëns als pastoor zijn intrede in Steenderen deed.

Heeft u in het 'familie archief' cq de vergeten lade van het kabinet nog stukken aangaande Dr. Ariëns? Laat ons het weten, waarvoor bij voorbaat onze dank. Spreekt vanzelf (indien gewenst) dat wij zeer vertrouwelijk met deze stukken zullen omgaan.

Commissie Archief...

Welke deze wintermaanden haar commissiewerk zal aangaan heeft prettige contacten opgebouwd met professionele medewerkers -o.a. de gemeentearchivaris- en instellingen op historisch gebied.

Zij zal op korte termijn een eerste familie (foto) archief ontvangen! Waarbij de beheerders 'nog onder ons zijn' zoals dat in mooie termen heet... Een tweede -uiterst belangrijke documentatie- volgt!

Voorts kregen wij een foto-archief van de Ruilverkaveling, het verenigingsgebouw Concordia; destijds een vennootschap! en diverse stukken zijn nog in aantocht.

Spraken wij reeds over de jaren gevulde en nimmer geopende kabinetslade of de bekende doos op zolder... Pak nu eens deze winter deze foto's, couranten artikelen etc. bijeen en schrijf op de achterkant -met potlood- wanneer de foto is genomen, wie er op afgebeeld staan enz.

Gun deze stukken een 'nieuw leven' in ons archief en zorg dat ze niet de laatste zaterdag van de maand bij het

papier van dat andere "Nieuw Leven" staan. In passende termen... Deo Volente kunt u nog beslissen, doch als u het 'tijdelijke voor het eeuwige hebt ingeruild', doen anderen dat op mogelijk een totaal andere manier dan u had kunnen denken. Dit veelal ook onder begrippen als tijdsdruk en haast... Neem contact op met Geert Jansen, de coördinator van de commissie archief (zie colofon op pag 2) of commissielid Daan van de Kolk (tel 0575-452012) Belangrijk: velen zien huizenhoog op tegen het uitsorteren en rubriceren van dit soort stukken, geschreven- of gefotografeerd archief van familie/vereniging/bedrijf etc. Juist! de leden van de archiefcommissie zijn graag bereid u bij te staan met 'uitpuinen' en rubriceren hetgeen van belang is voor uw en ons nageslacht.

Het Bronkhorster leven van alledag...

En dan spreken we natuurlijk van de tijden van ver voor de restauratie van dit mooie cultuurogoed. Zelfs nog vóór de Tweede Wereldoorlog!

Mevrouw Greet Knaake-Boesveld, die de foto op de voorpagina van de vorige Zwerfsteen kon completeren en corrigeren kreeg 'vonkjes tussen de oren' en zin om het "leven van Bronkhorst van alledag" te gaan beschrijven voor het nageslacht. Juist... dé goede snaar geraakt! Dit is zelfs nog subsidiabel voor gemeente en nageslacht. Provinciale- en landelijke fondsen willen graag een financiële bijdrage leveren.

Er is in Bronkhorst nog een mooi archief tgv de viering van 500 jaar stadsrechten in 1982, aldus Klaas van Beek ons informeerde. Dit is een opsomming van interviews met alle burgers en door hem in samenwerking met Dhrn. J.W. Menkveld en oud inwoner Hensen samengesteld.

Wie kan haar verder helpen met foto's, stukken van verenigings- en het 'doodgewone familieleven' in Bronkhorst.

Mevrouw G. Knaake-Boesveld woont Harmen Addinkstraat 20. 7221 BG Steenderen, tel. 0575-451776.

Dus... in de eerste jaren >2000 volgen historische uitgaven in Steenderen?

Paul Kok is werkende aan: "Mag ik bij u in de kókken kijken?" Een inventarisatie aan -origineel- historische geplaatste stookplaatsen in de gemeente Steenderen. Een aanvang van deze uitgave zag u in een vorige Zwerfsteen en dit moet toch vastgelegd worden voor het nageslacht, zelfs van gemeentewege werd dit voorgesteld. Heeft u informatie voor hem? bel de voorzitter...

Greet Knaake-Boesveld is dus werkende aan: "Het Bronkhorster leven van alledag". De jaarlijkse kermis is natuurlijk hét stadsfeest van Bronkhorst, maar er is nog zoveel gebeurd in die overige 363 dagen.

Zelfs nog vóór de tijd van TV en later wekelijks op de radio "De Bonte Dinsdagavondtrein". Geboren Bronkhorsters en geëmigreerde Bronkhorsters... kijk eens op zolder.

Greet Knaake wil uw 'kiekjes' meerwaarde geven naar de toekomst! Niet alleen de buitenkant van de monumentenhuisjes, doch ook de bewoners...

RECTIFICATIE...

Via mevrouw Greet Knaake-Boesveld kregen wij een correctie binnen van de foto op de voorpagina in de vorige Zwerfsteen nr. 99/3:

- a) de jongeman links op de foto is Chris Wolff.
- b) de man met sjerp en de punt van het vaandel in de rechterhand (vermeld als vraagteken) is Henne Wiemer en deze woonde op 't Hof nr. 5.
- c) de man met pet, tweede van rechts is niet Ab Mennink, doch Bernard Zwier Hulshof, de aanne-mer die nagenoeg geheel Bronkhorst restaureerde en geboren is in de boerderij die op Het Maneveld staat.
- d) de rechtse trommelslager is niet Gerrit van Veldhuizen, doch Derk van Veldhuizen (vader van Gerrit).

BEGRAFENISGEBRUIKEN IN DE GEMEENTE STEENDEREN...

De redactie wil volgend jaar een uitgave 'het levenslicht' doen verschijnen aangaande begrafenisgebruiken in onze gemeente en dan spreken wij van de tijd van vóór 1900 tot heden.

Hoe ging men om met plotselinge rouw in burgerlijke kringen, maar ook op de boerderij. Wie had welke taak bij o.a. noaberplicht.

Zijn er verschillen in gebruiken tussen onze bescheiden stad en dorpen in de gemeente, Rooms Katholieke-, Protestantse- Joodse- of buiten kerkelijke begrafenisfen?

Wij doen een oproep aan de leden uw ervaringen op schrift te stellen en te zenden aan ons redaktielid Verdi van Leuvensteijn-Breukink, Bronkhorsterweg 21, 7221 AB Steenderen. Tel 0575-451868. Fotomateriaal en oude rouwannonces zijn ook van harte welkom.

MILLENNIUM RONDE TAFELGESPREK

**Maandagavond 24 januari 2000.
Zaal "De Seven Steenen" te Steenderen
aanvang 19.30 uur!**

Alle leden zijn van harte welkom deze uiterst informatieve- en gezellige avond onder leiding van gespreksleider Piet Bijl bij te wonen.

Het bestuur heeft (met dank voor uw aanbevelingen) een twintigtal gasten uitgenodigd, die ongetwijfeld de gemeente Steenderen op een voorname plaats 'in het hart meedragen'. Zij delen met u ervaringen van "Toen, Nu en Straks" en ... deze avond mag u **niet** missen! De koffie staat klaar vanaf half acht.

HOOG WATER IN DE GEMEENTE STEENDEREN...

Door: Daan van de Kolk

Stel je voor:

je moet naar het dorp voor boodschappen... in plaats van in de auto stap je direct achter je huis in een roeiboot, vaart vervolgens al roeiende door de Eekstraat, over de "Prinsenmaat" en de "Punderink" richting Steenderen tot je tenslotte bij de ingang van het dorp de boot -naast vele andere- vastlegt en boodschappen gaat doen.

Of stel je voor:

dat grote hoeveelheden water door de Paardestraat en Wehmestraat stromen en bij "Heeckerenskolk" langs, via de "Timp" verdwijnen richting Baak. De Dr. A. Ariënsstraat staat dan vanaf nr. 15 onder water.

Tot 1955 -dichting van de Baakse overlaat- kwam het nogal eens voor dat een groot gedeelte van de gemeente onder water stond. De waterafvoer van dit gebied vonden nog- in belangrijke mate plaats via de "Kleine Beek" en vooral de "Grote Beek". Bij Bronkhorst waar nu het gemaal staat, stroomde het overtollige water vanzelf de IJssel in.

Echter in winter of voorjaar, wanneer elders in Europa veel regen valt, al dan niet met smeltende sneeuw, worden zeer grote hoeveelheden water via de IJssel afgevoerd. Het water in de rivier stijgt dan tot grote hoogte, maar wordt nu door dijken en gemalen binnen de perken gehouden.

Vóór 1955 echter werd het wassende water in omgekeerde richting de Grote en Kleine Beek ingestuwd. Wat waren de gevolgen...?

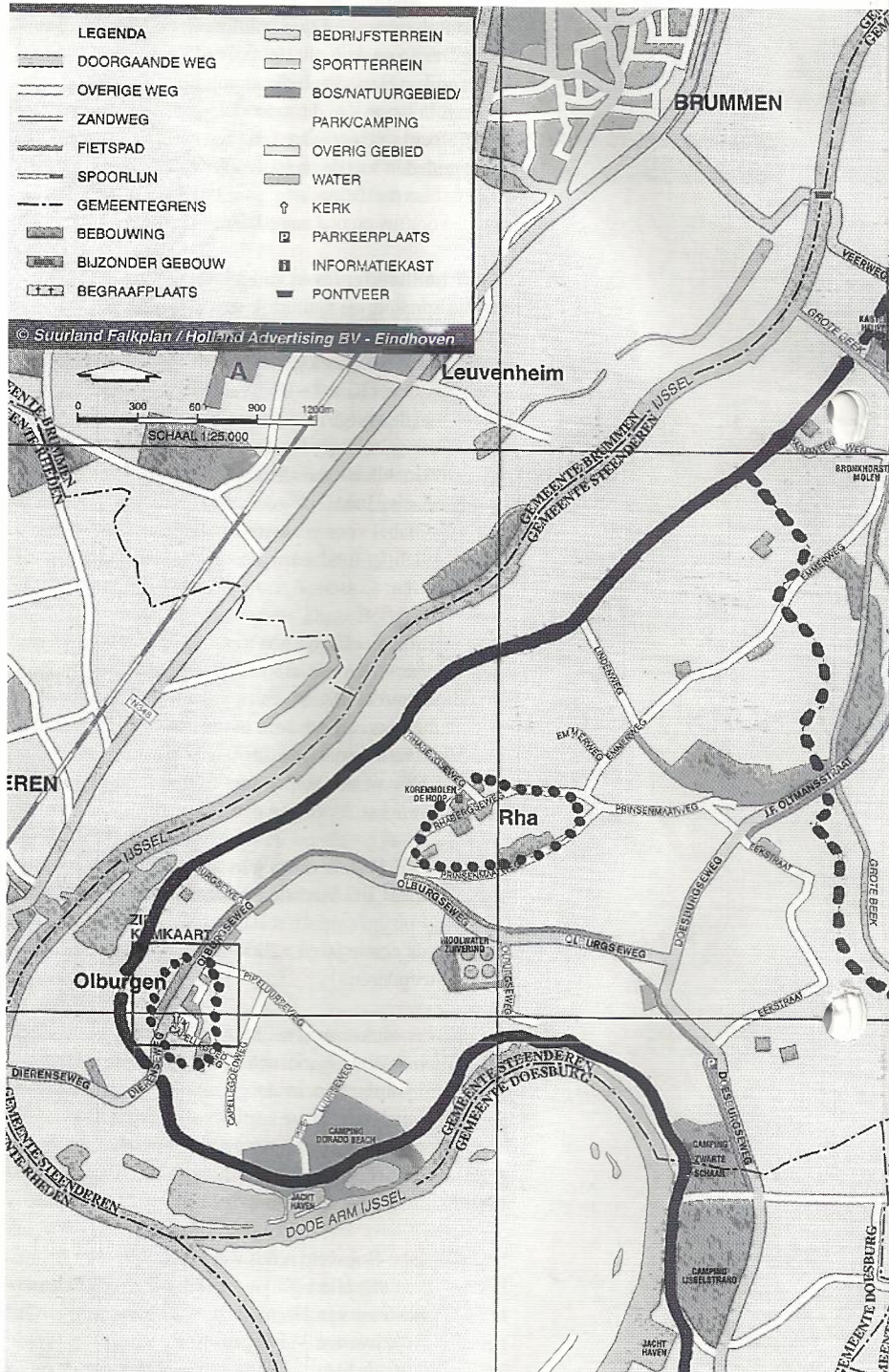
Allereerst liep via de Kleine Beek de "Punderink" onder water. (Het weggedeelte van de huidige J.F. Oltmansstraat tussen nr 18 en nr 22)

Als verkeer over de weg niet meer mogelijk was, werd een bootdienst gestart. Deze werd veelal verzorgd door de 'jongens van Peelen'. Behalve personen gingen ook fietsen en andere goederen mee.

Hoog water in de late veertiger jaren. Henk Boogman en Otto Wijers bij de aanvang van het "Peelens kanaal", thans de inrit naast de 'vogelweide' van Jan Winkel aan de J.F. Oltmansstraat nr. 15A

Gevaaren werd via het "Peelens kanaal" achter de vuilnisbelt langs over de Kleine Beek tot halverwege "De Vree" waar de weg weer droog was. (Het Peelens kanaal was een uitgegraven gedeelte met een dijkje ernaast, gelegen naast de Oltmansstraat vanaf de inrit van Janboer Wijers (nr 15A) tot even voorbij Dengerink (nr 18).

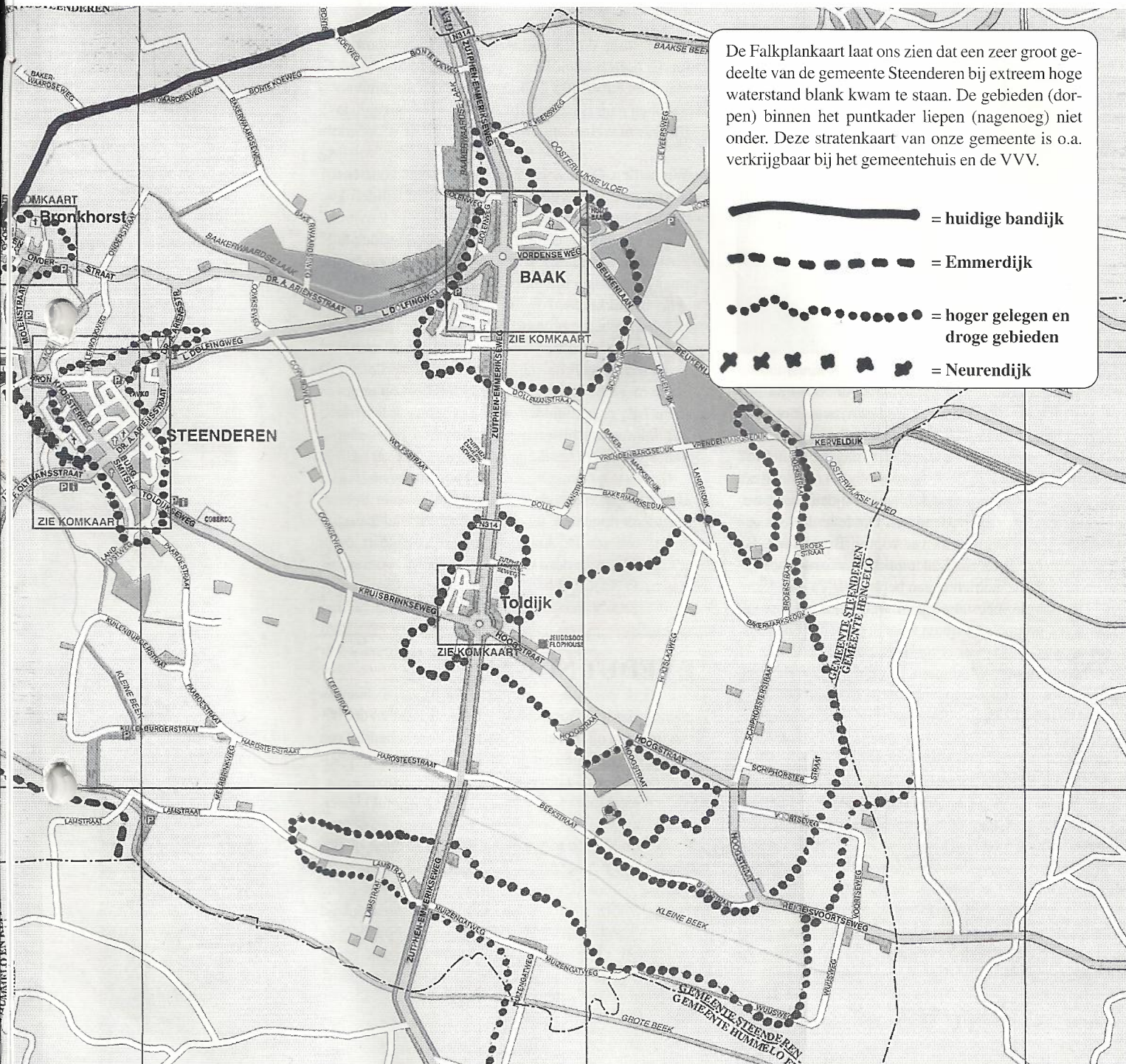
Bleef het water stijgen, dan werd de vaarafstand steeds groter tot uiteindelijk geroeid werd tot aan de Emmerdijk aan de Bedelbrug.

Een belangrijke graadmeter om de ontwikkelingen te beoordelen was steeds de waterstand in Keulen. Bij een waterstand van 5m aldaar liep 3 dagen later "De Punderink"

onder. Bij een waterstand van 8m in Keulen liep het water 3 dagen later over de Emmerdijk. Aan de Steenderense kant werd het water nog tegengehouden door de "Neurendijk", die liep van de "Naodzak" naar de Bronkhorstermolen. Werd eerst nog vrij veel droog gehouden door deze en

den. Bijgebouwen die te laag stonden werden ontruimd en zelfs in enkele woningen (o.a. Eekstraat 5) moest men verhuizen naar de opkamer.

De meest geïsoleerde panden beschikten over een boot waarmee men naar het dorp kon roeien, op buurtvisite of

De Falkplankaart laat ons zien dat een zeer groot gedeelte van de gemeente Steenderen bij extreem hoge waterstand blank kwam te staan. De gebieden (dorpen) binnen het puntkader liepen (nagenoeg) niet onder. Deze stratenkaart van onze gemeente is o.a. verkrijgbaar bij het gemeentehuis en de VVV.

andere kleinere dijken, bij 8m kwam een zeer groot gedeelte van de gemeente onder water te staan. Het onder- of inlopen van het water veroorzaakte spanning en sensatie. Wintervoorraad voor mens en dier als aardappelen, wortels, bieten enz. -die veelal ingekuuld werd onder de grond- moest watervrij opgeslagen wor-

op jacht! Het aanwezige wild verkeerde uiteraard in grote moeilijkheden en zocht de hoge en dus droge stukken op. Daar werd ze destijds gevangen en als compensatie voor de schade opgegeten. Wild vangen en later weer uitzetten, daar had men nog nooit van gehoord. De huisarts en veearts beleefden moeilijke tijden.

Naar school gaan met de boot was natuurlijk erg interessant. De melk ging in bussen mee met de boot en op de terugweg de boodschappen.

Een goede bekendheid met het terrein was wenselijk, want alle afrasteringen zaten onder water. Kwam je met de boot op een afrasteringspaal dan was je er nog niet gemakkelijk weer af.

Henk en Diny Boogman -destijds nog ongehuwd- roeien op 2e kerstdag 1952 met hun eigenbouw roeicatamaran naar de ingang van de Spaensweertweg bij de Bronkhorster molen. Eén der laatste keren 'last en lol' van het hoge water

Een enkele keer is het voorgekomen dat tijdens hoog water een strenge vorstperiode inviel. Dat leverde eens een ijstraject op van Drempt tot ver voorbij Bronkhorst. Bij vorst begon het water meestal te zakken, waardoor de ijsvloer veel schade aanrichtte aan beplanting en afrasteringen. Het duurde meestal een paar weken voor het water via duikers, greppels en sloten weer in de beken en de IJssel terug was. De lol was er dan ook wel af.

De schade aan m.n. wintergranen was zo'n jaar aanzienlijk en werd niet goedge maakt door het 'vruchtbare' slib en de jachtbuit. Vergoeding voor waterschade? Niks hoor... bedrijfsrisico!

In 1915 werd er al gepraat over dijkverbetering en een stoomgemaal. (Kosten f. 100.000,—!) 40 jaar later (in 1955) is dit gerealiseerd. Een grote -hogere- dijk van Doesburg naar Zutphen met in Bronkhorst en Baak een gemaal. In plaats van wateroverlast kennen we alweer 45 jaar waterbeheersing! Stel je voor:

dat we nog steeds met dit fenomeen te maken zouden hebben. Het AVIKO-complex compleet onder water zou staan, zo ook de FRICO Kaasfabriek. De aardappelen en melk per boot naar de fabriek. Het was allemaal eens!

**Wie het water deert,
Die het water keert!**

WISSELING VAN DE WACHT...

Ons tijdelijk eindredactielid Gerda Schuurman heeft gemeend deze taak niet meer te kunnen combineren met de vele activiteiten welke zij reeds op de schouders heeft.

Het bestuur en de collega redactieleden danken Gerda hartelijk voor de HVS-arbeid het afgelopen jaar. Met name haar artikel over de Stoomtram van Zutphen naar Emmerik deed velen genieten van de tijden van weleer.

Wij willen Gerda ook hartelijk danken voor het uitstekende correctiewerk aan ons blad. Duidelijk de finishing touch!

Wie... wil ons bijstaan in het enthousiaste- doch te kleine redactieteam? Wij zoeken een pakweg dertiger of veertiger tot vutter-plus met cultuurhistorische betrokkenheid in de gemeente Steenderen. Een persoon, die bijvoorbeeld zijn 'roots' hier aan de oostoever van de IJssel heeft en zijn of anderszins ervaringen op papier wil zetten wordt verzocht met de voorzitter Paul Kok contact op te nemen. Alle redactieleden willen een nieuw lid van het team graag bijstaan en we spreken zeker niet van 'springen in het diepe'! Denk er eens over na...

Het eindredaktiewerk wordt voorlopig weer door Paul Kok opgepakt, tevens de correctie van diverse lay-out stadia. Anne Scheiffers corrigeert de teksten alvorens deze op de pers gaan.

'T VEDUT NOGAL.

Ik menen, dat 't in Gossel was, maor zeker wetten doe 'k 't niet, maor in elk geval ston der in un horeca bedrijf een kok in de kökken, die zich op een goeien dag een streppeltjen grond ekoch had um een huusken op te zetten.

En daor wier natuurluk op e trakteert deur de gelukkige eigenaar, want 's aovens gongen alle meewarkende luu rond de taofel zitten en dan wier de dag nog es effen deur e nommen.

Zoiets köj niet dreuge veurbie laoten gaon. Naor gelang der voderingen waarn dee zich ieder keer de gelegenheid veur um 't glas te heffen, zoas bie't klaor kommen van de tekening van 't huus dat er op zol kommen, bie de eerste paol die in de grond ging, bie't halen van de dakgöttheugte en zowat meer.

Bienao niks was ter te bedenken, of de kok mos "langs't been".

't Wier zutjes an wel tied dat 't een klaor kwam, want 't liep ter nogal in.

Op't leste ging't ter over of ter nog een naam veur bedach mos wodden. Nee heur, daor bunk al met klaor en 't waaien mien zó maor an: 'T VEDUT NOGAL.

E.J. van L. - Br.

VROEGER HAD JE EEN SCHIP OM EEN BOTERHAM TE VERDIENEN...

Door: Paul Kok

Geboren op het IJsselwater...

"Van het IJsselwater via de stad Zutphen naar 'De Bongerd' in Steenderen is toch wel een heel grote ommezwaai om maar in letterlijke scheepstermen te blijven", aldus mijn gastvrouw Jo Hutten van inmiddels 'acht kruisjes'...

Johanna Hutten ter Wee is -met twee zusters en een broer- nog een der laatst levenden van de 12 kinderen Ter Wee, geboren 17 juli 1919 en sedert 1995 weduwe van Harm Hutten (26 mei 1916 - 19 nov 1995).

Als je haar voor het eerst ontmoet, bemerk je dat ze van het type 'aanpakken' stamt.

Jo moet erg wennen aan "De Bongerd" en bewoont sinds kort een soort aanleunwoning in deze seniorenhuisvesting van Steenderen. "Bejaardenhulp is maar bescheiden te krijgen", zegt zij kritisch en verwacht dat dit woonconcept met de jaren wel zal worden aangepast, tenslotte worden de bewoners ook ouder en de zorgbehoefte zal natuurlijk eveneens toe gaan nemen.

Als zij dit echter van tevoren had geweten, had ze de verhuizing naar "De Bongerd" toch zeker nog enige jaren uitgesteld. "Maar soms moet je 'já' zeggen, voor je het niet meer kunt of op een lange wachtlijst staat," zegt Jo.

Echtgenoot Harm heeft de verhuizing naar Steenderen helaas niet meer mogen meemaken, doch Harm en Jo hebben gelukkig nog wel hun 50 jarig huwelijksfeest in mei 1995 samen met de kinderen en kleinkinderen kunnen vieren.

Johanna's opa Dirk ter Wee tweede helft van de 19e eeuw. Dirk ter Wee monteert de gebogen gaffel van de eikenhouten zeilaak.

Direkt na de bevrijding op 10 mei 1945 zijn Harm en Johanna in het huwelijk getreden. Het was een drukke meimaand op alle stad- en gemeentehuizen van het land. Maar eerst...

mocht Johanna in 1919 voor het eerst het levenslicht aanschouwen en wel in de roef van een vrachtzeilschip, de aak "Hendrieka". Deze was in het begin van de eeuw gebouwd en meet 94.000 kg of te wel 94 registerton.

"Vader en moeder zochten aan het einde van de negen maanden zwangerschap telkens een haven in stad of dorp, waar zij een dokter kenden en alle kinderen Ter Wee zijn op het schip geboren met de plaatselijke dokter aan het kraambed. Alle 12 bevallingen van moeder verliepen goed. In Steenderen stonden de huisartsen Tjeenk Willink en Buurke aan het kraambed." We gaan nog even verder terug in de tijd....

Johanna's vader Egbert ter Wee zag zijn levenslicht te Raalte op 9 juli 1876 en was een zoon van Dirk ter Wee en Gerharda Hoeve. Hij overleed aan het Zwarte Schaar, -destijds gemeente Hummelo en Keppel?- op 10 mei 1933. Johanna's moeder was Henderika Kieft, geboren te Coevorden op 26 december 1883 en dochter van Jan Hendrik Kieft en Aaltien Hendriks en overleed op 28 september 1962 te Steenderen.

Vader en moeder huwden op 11 augustus 1903 in Coevorden en kregen maar liefst een dozijn nakomelingen. Ze hebben vreugde gekend doch ook verdriet, want van twee kinderen werd helaas hun nog maar net begonnen leven op wrede wijze afgebroken. De kinderschare op rij:

- 1) Dirkje ter Wee, geboren te Huissen op 31 mei 1904.
- 2) Jan Hendrik ter Wee, geboren te Zwolle op 10 juli 1905.
- 3) Gerrit ter Wee, geboren te Doesburg op 9 februari 1907.
- 4) Henderika Aaltina ter Wee, geboren te Coevorden op 28 februari 1909.
- 5) Grada ter Wee, geboren op 16 oktober 1910 te Steenderen.
- 6) Egbert ter Wee, geboren op 22 oktober 1914 te Steenderen.
- 7) Dirk ter Wee, geboren 21 juni 1916 te Steenderen en helaas op 3 mei 1921 verdronken. Zijn stoffelijk overschot is later in Gorssel aangespoeld.
- 8) Alberdina ter Wee, geboren te Steenderen op 4 maart 1918 en helaas omgekomen door ernstige brandwonden van een omvallende pan met kokend water op 31 augustus 1920.
- 9) JOHANNA TER WEE, geboren te Steenderen op 17 juli 1919.
- 10) Alberdina ter Wee, geboren te Hellendoorn op 22 juli 1921.
- 11) Dirk ter Wee, geboren te Drempt op 23 september 1922.
- 12) Gerritdina ter Wee, geboren te Raalte op 8 februari 1926.

Als we de geboorteplaatsen van de kinderen Ter Wee nader onder de loupe nemen, zien we de plaatsen waar het

◀ Foto van een zgn. eerste plank op het graf van Alberdina ter Wee in Gorssel en later is Dirk ter Wee hier bijgezet.

zeilschip voor korte tijd voor anker of in de haven lag. Alle plaatsen liggen aan een rivier of kanaal. In enkele gevallen lag het schip vast vanwege de vorst, doch aan brandstof aan boord natuurlijk geen gebrek...

Johanna's jeugd óp het water en van school hier naar school daar...

De eerste vier kinderen Ter Wee brachten hun vroege kinderjaren door op het zeilschip "Hendrieka" en zij voeren mee over Neerlands rivieren in Oost- en Noord Nederland van plaats naar plaats. Ten tijde van de schoolgaande leeftijd gingen ze in de kost bij "Huize Elim" in Steenderen, de plaats waar Jo nu precies haar oude dag doorbrengt. "Het lot had zo moeten zijn..."

Thans gaan schipperskinderen naar een internaat en van daaruit naar het basis- en middelbaar onderwijs. In de jeugd jaren van de kinderen Ter Wee bestond deze mogelijkheid nog niet.

De twee meisjes sliepen op een vrouwenzaal van "Elim" en de twee jongens op een mannenzaal, doch het kindertal nam toe en vader en moeder konden het kostgeld niet meer betalen. Dus de kinderen voeren nadien mee op het schip en wel van plaats naar plaats. Waar het schip enige dagen lag was het s'ochtends vroeg naar school.

Tussen de eerste in het nest en de laatste uit het nest zat ruim twintig jaar en in de periode dat Jo het levenslicht voor het eerst mocht gaan aanschouwen kreeg de oudste al een dienstbetrekking of i.d. aan de wal.

De roef van de "Hendrieka" was voorzien van drie bedsteden (twee zgn. beddekasten en een extra slaapplek hangend aan de wand in de roef) In het vooronder sliepen ook nog twee broers. De roef in het achterschip had een grootte van ietsje meer dan twee bij drie meter! Bescheidenheid alom en de foto's bij dit artikel laten de vierkante (centi)meters leefruimte aan boord zien, in dit geval de

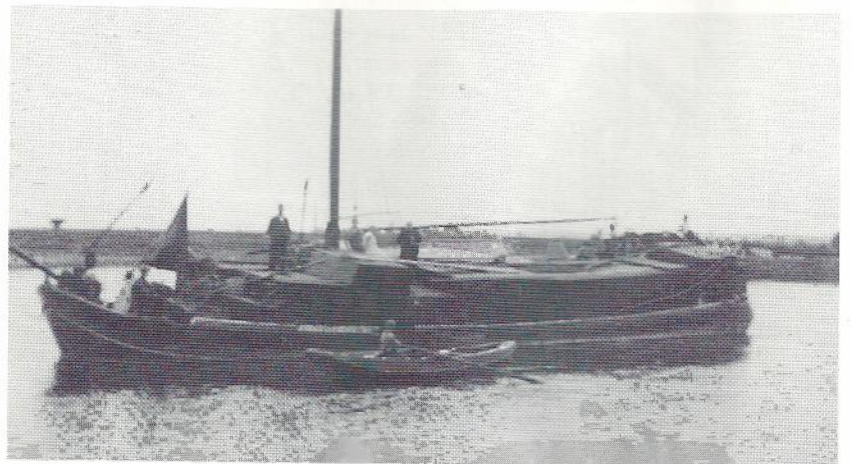
roef van echtgenoots' geboorteschip de "Annie". "Zelfs de kleinste 'woningwetwoning' had enige keren deze leefruimte, ook in de tijden van rond de Eerste Wereldoorlog of nog eerder. Het was overigens als kind heerlijk slapen in de drie beddekasten aan boord. Voor het slapen gaan moesten we wel eerst de condens van de wanden en plafond afnemen"

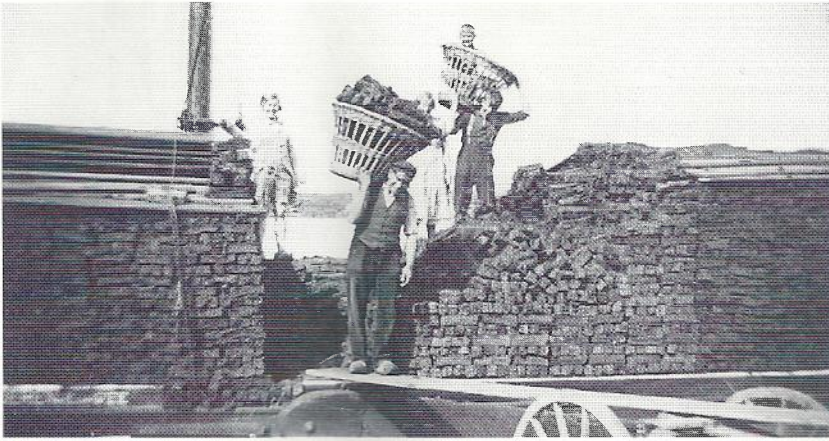
In 1930 werd in de "Hendrieka" een 600Ltr drinkwater-tank gebouwd, omdat het IJsselwater kwalitatief achteruit ging als gevolg van meer gemotoriseerd verkeer op de rivier en vervuiling door scheepsmotoren. Niet te vergeten, de industrievervuiling nam ook met de jaren toe!

De "Hendrieka" onder zeil op de IJssel gefotografeerd in 1934 of 1935

De "Hendrieka" met een lading turf varende naar de haven van Dieren in 1935

Met het hand in manden turf lossen aan het Bronkhorster veer in 1935

"Samen met broers en zussen gingen we met een lesboekje van school naar school en de juffrouwen of meesters tekenden dit keurig voor onze ouders en de volgende school af. Boekje uit werd een volgend boekje."

Jo ging naar scholen in o.a. Doesburg, Drempt als ze aan het Zwarte Schaar lagen, Steenderen, Dieren en Eerbeek als daar turf werd gelost, Deventer als het schip aan de kade lag vanwege het hoge water. Jo weet zich nog goed te herinneren dat de kinderen in Deventer voor het eerst een tafeltje en stoeltje op school kregen en de koning te rijk waren, voorts ook nog naar school in Hasselt en Coevorden. Allemaal scholen in plaatsen aan rivieren en kanalen door vader en moeder met turf of stenen aangedaan. Telkens twee of meer dagen naar dezelfde school en dan weer verder naar de volgende school.

"Vader Ter Wee laadde wel bij de diverse steenfabrieken en de twee gespecialiseerde dakpanfabrieken die de IJssel destijds rijk was en wij natuurlijk zwemmen in deze rustige insteekhavens, samen met kinderen uit Steenderen en Bronkhorst. Ik weet nog uit de tijd van 1940-1945, dat er mensen uit het westen in Olst om eten kwamen vragen en dit werd later weer door de Duitsers afgepakt. Deze mensen werden met de schop aan het werk gezet om loopgraven en zgn. tankvallen langs de IJssel te graven, dwangarbeid."

De "Hendrieka" in 1930 voor een onderhoudsbeurt op de werf in Doesburg

Telkens een retourvracht van pakweg 4 weken...

Iedere maand deden vader en moeder een retourvracht en dat ging ongeveer als volgt:

- 1) Steenderen... met een leeg schip werd de reis aangevangen, stroomopwaarts naar Lobith, Tolkamer of ietsje verder over de grens. Meestal in konvooi achter een stoomsleper.
- 2) In Lobith aangekomen wachten op de beurs, vrachtoewijzing en twee dagen laden. Meestal stenen, grind of zand.
- 3) Op stroom en zeil varen naar bijv. de Hasselter schelpkalkovens, naar Coevorden of Assen.
- 4) Enige dagen lossen.
- 5) Leeg naar Klazinaveen.
- 6) In Klazinaveen kocht vader turf in. Hij keurde de turf natuurlijk eerst. Balen turf voor kippenhouders en gepresteturf voor groothandelaren in Zutphen en een beetje voor o.a. Bronkhorst en andere plaatsen.
- 7) Op zeil met volle vracht naar bijv. Hasselt of Kampen en in konvooi achter een stoomsleper de IJssel op.
- 8) Lossen in Zutphens Turfhaven en vervolgens een week-einde rust aldaar of in en rond Steenderen en 'schoonschip maken'.
- 9) Maandag opnieuw leeg stroomopwaarts en zo was er weer pakweg een maand voorbij.

"Wij hadden nog een klein bijbootje, een roeibootje en hier verzamelden de kinderen afval turf (brokken) in. Toch een leuk zakcentje voor de kinders, want deze lading bracht meestal rond de f. 5,— op en werd keurig door vader of moeder in partjes verdeeld en in de spaarpotten gedaan." Vader ter Wee was een turfspecialist en hij keurde zelf de turf alvorens te laden. In zijn kachel moest de turf een keurige licht grijze as na verbranding geven, dan was ze goed!

Jo herinnert zich nog goed de mooie tochten op het ouderlijk schip en in gedachten ziet zij de prachtige werken van Jan Voerman voor zich. Zij kent iedere bocht in de IJssel en vader wist altijd wel een zwaai-kommetje te vinden om s'avonds voor anker te gaan. Ook wel tegen de kant voor anker, want in Johanna's jeugd jaren had de IJssel nog geen kribben met basaltblokken. De platbodeme lag soms tegen de zanderige oever voor anker of met lijnen vast naar de wal en een laadboom of de giek werd even over boord gezet om de meereizende kippen -meestal 6 stuks- de gelegenheid te geven om aan land te springen om nog eventjes voor het duister te scharrelen. Ging de zon onder de kim dan kwamen de kippen weer aan boord om op stok te gaan. Dat was vaste prik en voor de kinders de tijd om in de roef na het dagelijks wasritueel in de bedstede te worden gelegd voor een portie goede nachtrust.

"Soms hadden we een broedse kip, die niet meer wilde leggen en vader doopte deze dan in het koude water en ik vond dat vreselijk. Moeder vertelde de kinderen, dat de kip daarna wel weer begon met het leggen van eieren," aldus Jo.

"We hadden destijds overal langs de kanalen en trekvaarten jaagpaden en ook ik heb vele keren met een paar broers of zussen in een 'trekzeel' (tuig) gelopen om het

schip bij windstilte voort te slepen. Later kreeg vader een zgn. opduwertje om de boot mechanisch bij te staan als we tegenstrooms moesten of de wind uit de verkeerde hoek of bij windstilte. Later, ik was al op eigen benen, verdwenen ook de zeilen van het schip. Ons schip werd van zeilaak definitief een motoraak.”

Een pracht jeugd en Johanna is dan ook met liefde voor de natuur en het water grootgebracht.

Op eigen benen en spoedig op vrijersvoeten...

Het spreekt vanzelf, dat de kinderen Ter Wee vanwege het leeftijdsverschil in 'etappes' op eigen benen kwamen te staan. De eerste van de broers en zussen stond bij wijze van spreke reeds voor het altaar terwijl de laatsten de moederschoot nog moesten verlaten...

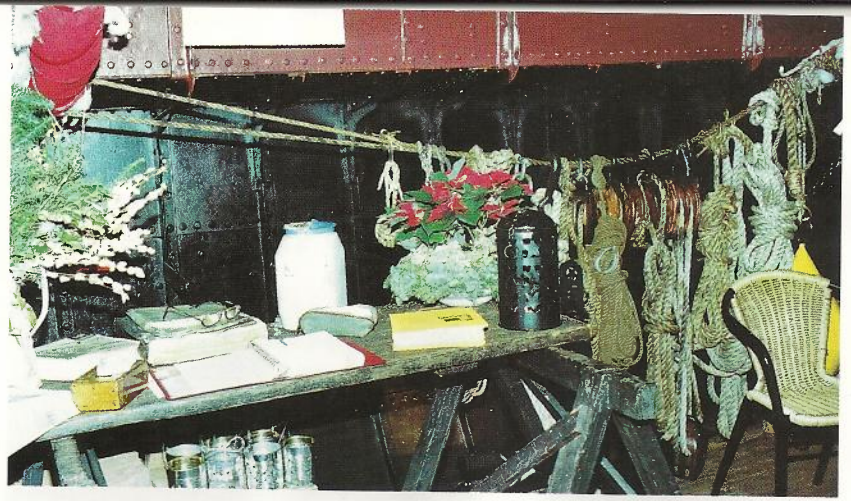
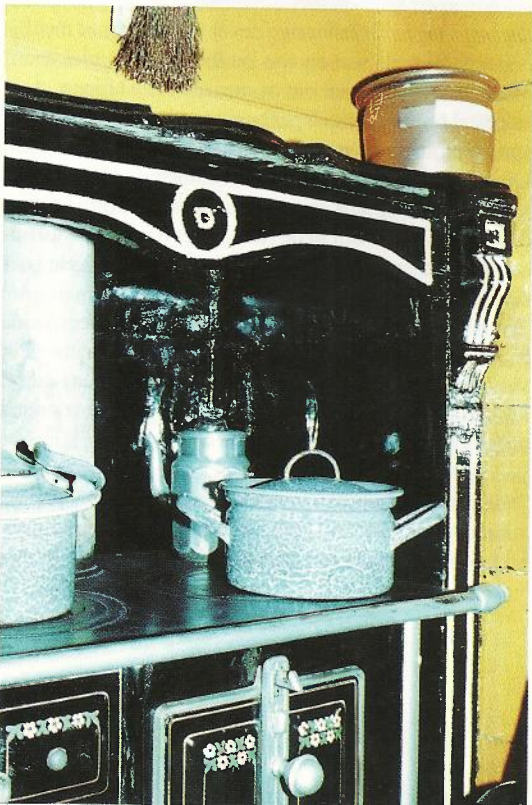
Jo ging met haar 16e van boord voor een dienstbetrekking, doch zou later wederom de band met het water oppikken, want ook haar latere echtgenoot kwam van én bij de vaart terecht. Zij kreeg een eerste dienstbetrekking bij mevrouw Kurpershoek, de echtgenote van de hoefsmid Kurpershoek. Eerst te Bronkhorst en later verplaatste hij zijn bedrijf naar de Meipoortstraat in Doesburg. Hij had hier naast de smederij ook nog een winkel in galanterieën tot zelfs kinderwagens!

Op haar 17e leerde ze haar latere echtgenoot Harm Hutten kennen. Zijn ouders voeren ook op de IJssel met de Hasselteraak "Annie", groot 108 ton. Een pracht schip en we komen op dit mooie stuk varende monumentaal ergoed terug. Vader Hutten deed veelal dezelfde route als vader Ter Wee en wel met een vracht stenen de IJssel af in de richting Friesland en retour met zgn. 'korte turf' naar Zutphen om vervolgens deze brandstof aan de (groot)handel te verkopen.

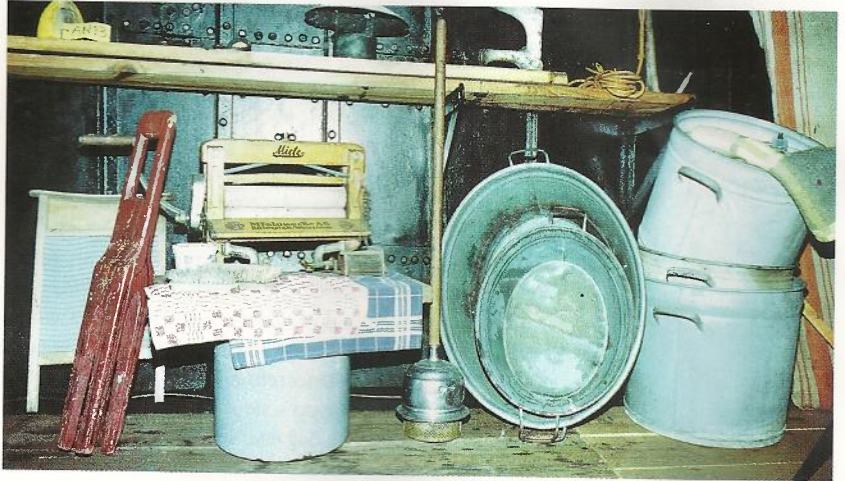
Deze werd dan ook in de zgn. 'Turfhaven' te Zutphen gelost. Thans is deze vm. turfhaven een jachthaven geworden met nog steeds een pracht uitkijk op de Walburgkerk!

In de roef nam het fornuis natuurlijk een belangrijke plaats in. Moeder kookte hierop en het was uiteraard de warmtebron in herfst en winter.

Spreekt vanzelf... brandstof voldoende aan boord. ▼

▲ Het ruim bij de feestelijke afronding van de restauratie. Allerlei origineel zgn. 'lopend want met blokken' hangen te wachten op hergebruik...

▲ 't lijkt wel een uitdragerij, doch in het ruim staat thans wasgerei van moeder Hutten destijds. Een wasbord, een wasstamper en teilen en een Mielewinger uit de jaren twintig...

Een kijkje vanaf het achterschip voor vertrek in Meppel -1987- na de restauratie. Juist achter het vrachtruim twee liggende tonnen drinkwater, de entree naar de roef en de schoorsteen van het fornuis. Een splinternieuw grootzeil hangt te wachten om voor het eerst gehesen te worden. Aan de giek de grootschoot met blokken...

▲ Johanna Hutten kijkt in de roef in het restauratieboek met een van de museumvrijwilligers. De roef was bescheiden van grootte doch oh zo gezellig, hier groeide haar man op. Veel keukengerei is origineel. De beddekasten en keukenkasten etc waren allemaal in de ronding van het schip gemaakt. Perfekt timmermanswerk met handgestoken ojjiefversiering en mahoniemotief, deels eikenmotief geschilderd. Oude keukenkleuren als resedagroen en geel...

"Annijge Rotterdam" juist voor het laden in 1987 van een grote lading -schone-turf in plastic. Aan de voorstag hangt een nieuw handgemaakt Egyptisch linnen zeil en een grenen boom om vóór de wind 'te loefert' uitgezet te worden.

▼ Het schip is weer in haar originele kleurenpracht teruggebracht

Na de restauratie nam de "Annijge" in 1987 deel aan een manifestatie in Meppel. Een vracht turfstrooisel (in plastic balen) werd aan boord genomen en van Meppel naar Rotterdam gebracht. Harm Hutten kijkt toe bij het laden en geniet van de tijden van weleer...

"Vader en moeder dachten altijd dat ik aan een Doesburger zou blijven hangen... de vonken sloegen echter over in de richting van Harm en wel tijdens een mooie avondwandeling -trouwens heel netjes hand in hand- in die oorslogsjaren.

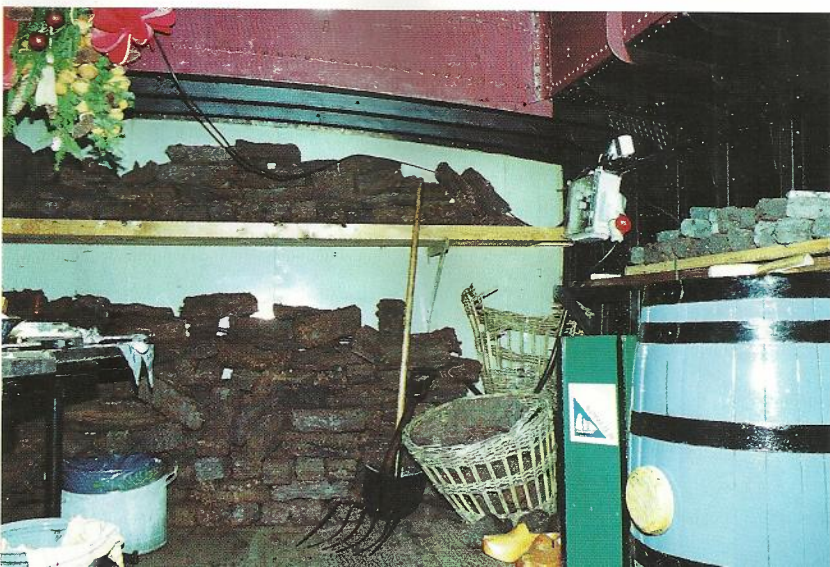
Moeder en oudste broer -vader was reeds overleden- zierend, want ik kwam om 12 uur van een wandeling in Lobith thuis aan boord! Zeker niet 12 uur in de middag en nog geen kus van Harm gehad hoor! Denk eraan, ik kreeg op mijn falie want er was natuurlijk een avondklok..."

Jo's leven trok toch wederom in de richting van het water en direkt na de oorlog was het spitsuur bij de burgerlijke stand en zij huwde Harm. Vanaf nu twee turfschepen in de familie, maar Harm ging voor een baas werken en wel als knecht op een zgn. zelflosser in Den Helder en later op een stoomsleepboot de "Noord".

Kaptein van deze sleper was Wolter Krikke en zij voeren met vijf bemanningsleden in totaal, waaronder een stoker, kok, stuurman en machinist. Het werk werd gedaan in zes dagen van maandag t/m zaterdag. De zondag rust was het credo van de familie Krikke, daar werd streng de hand aan gehouden!

Harm begon als stoker en moest om vier uur in de nacht van zondag op maandag het eerste vuur in de ketels maken. Tegen zeven uur was er wel voldoende stoom om de

◀ Een kijk op allerlei attributen in het schip. Rechts de drinkwaterton en tegen het kopschot een stapel turf. In de manden werden de turfbroodjes in- en uitgeladen. Uiteraard ook met kruiwagens, afhankelijk van de waterstand en hoogte kademuren...

motor in beweging te zetten en kon het werk beginnen. Later kreeg Harm een dubbelfunctie en wel die van kok/stuurman. Als hij in de kombuis aan het werk ging voor het warme eten, nam de kaptein het roer over.

Stoker op de vaart werd stoker aan de wal...

We komen weer terug bij de route van de vrachtzeilschepen, want stroomopwaarts gaande en ook nog eens weinig wind, kregen zij steun van juist déze stoomslepers! De opduwer was er nog niet en later waren de 18 pk van de opduwer soms niet voldoende om met volle vracht tegen de hoogwaterstroming op te boksen...

Nog voor Kampen werd een konvooi, de stoomsleper "Noord" aan kop met tien zeilboten -afgeladen- samengesteld.

Pakweg 800 tot 1000 ton stroomopwaarts en de hekkeluiser werd telkens hoger stroomopwaarts afgekoppeld. Nummer 10 ging er bijvoorbeeld af in Deventer, nummer 9 in Zwolle, nummer 8 in Zutphen, nummer 7 in Doesburg enz.

Op deze wijze werden alle steden langs IJssel en Rijn van turf uit Drenthe en Friesland voorzien. Natuurlijk ook andere ladingen afhankelijk van de tijd van het jaar.

Harm deed deze tochten een aantal jaren tot... begrijpelijk Jo haar man wat meer s'avonds thuis wilde zien om zijn aandeel aan de opvoeding van hun twee kinderen te geven.

Jo nam het initiatief, trok de stoute schoenen aan en solliciteerde voor haar man! "Laat hem eens komen", zei de chef van de GAMOG gasfabriek te Zutphen. Het was nog de tijd van vóór het kostbare goedje uit Slochteren en stadsgas werd nog gewonnen uit verhitte cokes.

Op een maandag solliciteerde Harm nu zélf bij de GAMOG en werd aangenomen. Wolter Krikke betaalde wel iets beter, doch een goed gezinsleven was belangrijker en aldus geschiedde, Harm kwam definitief aan de wal...

Hij begon als stoker bij de GAMOG en bleef er meer dan dertig jaar tot zijn pensioen. Harm eindigde bij de tekenkamer waar het bestand van alle gasleidingen in de verre omtrek door hem werd bijgehouden. Bij indiensttreding had hij een stokersoverall aan en met de jaren werd het een 'kostuum met stropdas' en zo ging hij dan ook met pensioen.

Het gezin heeft vele jaren aan de Barlheeze in Zutphen gewoond en samen met Harm heeft Jo nog wel 10 bootvakanties gemaakt nadat de kinderen op zichzelf gingen wonen. Het water bleef trekken aan het inmiddels 'bootloze' echtpaar en in herinneringen voeren zij weer dezelfde tochten als in hun jeugdijaren...

Het latere leven van de "Hendrieka" van schipper Ter Wee en het 'nieuwe' leven van de "Annigje" van schipper Hutten...

Was het eerst hulp van een stoomsleper in konvooi bij windstille of stroomopwaarts, later werd het een zgn. opduwertje die individuele schepen hielp. Vervolgens werden zeilaken van motoren voorzien en later ging de mast eraf en werden het motoraken...

Een ontwikkelingsproces van enige decennia en dit had natuurlijk allereerst te maken met bedrijfseconomische

aspecten. De retourvracht over pakweg 4 weken werd 2 weken. De schepen werden groter en het woord 'Rijnaak' -pakweg 10x groter of nog meer- is om de hoek komen kijken. Met 100 ton waren de vm. zeilschepen natuurlijk niet meer rendabel te houden en vele schepen kregen een andere functie of werden verschrot.

Het was nog allemaal in de tijd van vóór de scheepsrenaissance. Destijds werden de oudjes opgelegd of tot woonark omgebouwd of nog erger gesloopt en pakweg tien tot twintig jaar geleden weer teruggebracht in oude luister, want oude zeilende vrachtschepen doen het nu goed voor dagjes of weekjes met VIP-gasten aan boord. Lekker 'onthaastend' uitwaaien op het wad.

"De 'Hendrieka' ging naar mijn oudste broer en later heeft broer Ep ook nog -tot rond 1968- met het schip gevaren met zand, grind en overslag voor de Fa. Spieker & Elfring. Na haar arbeidzaam leven werd ze opgelegd in Olburgen, waar ze thans nog ligt en omgebouwd een woonark is geworden.

Broer woonde hier tot zijn overlijden en mijn schoonzuster, één der laatsten van de familiekring woont hier nog. Wie weet gaat deze woonark ook nog weer eens een zeilend schip worden?"

Het arbeidzaam- en monumentale leven van de "Annigje"...

De "Annigje", het zeilschip waarop echtgenoot Harm Hutten het levenslicht zag, is uiteindelijk in zéér goede handen terecht gekomen en een Nationaal varend monument geworden!

Ze ligt thans in nog steeds originele- en uitstekende staat in het Maritiem Museum "Prins Hendrik" te Rotterdam. Maar voor het zover kon komen stroomde er heel wat IJsselwater naar het gelijknamige meer...

De "Annigje" is een zgn. Hasselteraak en gebouwd bij de scheepswerf E. van Goor te Kampen in 1908. Later is de werf verplaatst naar Monnickendam en de werfboeken uit de Kampertijd zijn helaas niet bewaard gebleven. Schipper Hutten noemde het schip naar zijn echtgenote "Annigje". Zij is helaas kort nadat het schip in gebruik genomen was overleden, Hutten hertrouwde later. Traditioneel behoudt een schip altijd zijn doopnaam, zeker in de beroepsvaart was dit een traditie waar niet aan te tornen was en voor een groot gedeelte nog is!

Het gezin Ter Wee in 1930 op de IJssel met de "Hendrieka" naar Doesburg varende

Ansichtkaart van de Turfhaven in Zutphen in de late dertiger jaren. Aan de kade ligt de "Annigje" en men begint met lossen. Een lastig karwei met lage waterstand. Telkens met één volle mand turf over de loopplank en ladder naar boven klimmen!

Het casco is geheel van staal geklonken en alle beplatingen waren bij de bouw tussen de 6 en 7mm dik. Het vlak (onderzijde) natuurlijk het dikst. Maten:

lengte: 22,29 m.
 breedte: 4,72 m.
 diepgang: 0,38 m.
 laadvermogen: 108,168 ton

Het schip had een mast met bokkepoten, waarmee deze gestreken kon worden om onder een vaste brug door te varen. Het grootzeil was voorzien van een vrij lange rechte gaffel. Verder een fok, botterfok (een groter fok, tot achter de mast) en kluiver.

Oorspronkelijke staat:

geklonken stalen schip met mastdek op de den, Friese luikenkap -lijkt op die van een aak-, het vlak loopt in de kop door boven de waterlijn; het schip heeft een zgn. 'heve'.

Indeling:

vooronder met een toegangsluik; ingericht met slaapkoöien en een kettingbak, voorruim met laadhoofd (den en luiken) en twee erfjes, mastdek met mastkoker, ruim met den en luiken; achteronder met toegang, portaaltje en schijnlicht. In het portaaltje was een kookplaats, de woning had een ronde bank, een schouw, een bedstee en kastjes.

De aanneemsom was in 1908 f. 5200,— en naar huidige maatstaven moeten we dit toch wel met tenminste 250x of zelfs meer vermenigvuldigen! Schipper Hutten voer dan ook in aanvang met 'gouden zeilen' en de hypotheekbank werd telkens met f. 100,— of f. 150,— afgelost.

Voorafgaande aan deze tijd voer vader Hutten hooi en turf in een houten schip. Deze schepen waren vooral Lemster-, Wieringeraken. Ze zijn thans op één hand te tellen! Ook in Groningen, Holland en Zeeland, voorts rond de Zuiderzee werden natuurlijk houten visser- en vrachtschepen gebouwd, gedeeltelijk voor de visserij (Spakenburg 'Botter' en Zeeland 'Hoogaars') en denk eens aan bijvoorbeeld de Groninger- en Friese vrachtskûtsjes en tjalken (later veelal staal geklonken)

Aan de kust (Scheveningen en Katwijk) werden de zgn. 'Bomschuiten' gebouwd en deze werden middels paar-

denkrachten vanaf het strand door de branding naar open zee gesleept!

In diverse waterrijke streken werden ook kleinere vaartuigen voor de kleinere rivieren en kanalen gebouwd en we moeten dan vooral denken aan pramen en zgn. Westlanders. Kijk maar eens in Giethoorn, in de Noord-Hollandse koolstreken en het waterrijke groene hart van ons land.

Hooi werd stenen en turf...

In aanvang werd nog hooi in het seizoen vervoerd, verder groeide het naar turf en als 'tegenvracht' stenen en grind naar het noorden als beschreven. Schipper Hutten was behalve vervoerder van turf ook handelaar in deze turf. Hij verkocht zijn turven met pakweg een daalder winst per 1000 stuks aan de groothandel in Zutphen. We mogen gerust aannemen dat het hard werken was in die tijd. Zowel laden als ook lossen met de hand en dat duurde telkens enige dagen.

Enige decennia voer de "Annigje" op zeil en vanaf 1937 definitief met een zgn. opduwertje, voorzien van een 16/18 pk HMG-dieselmotor, (Hanseatische Motoren Gesellschaft m.b.H.) en op 4 februari 1930 verliet motor nr. 4458 de fabriek te Bergedorf om in het opduwertje geplaatst te worden.

Volgens metingen gebruikte de motor 289 gram ruwe olie (donkere Amerikaanse olie) per uur/per pk.

Vanaf 1937 gingen de zeilen definitief in de zak en werd de "Annigje" van net 100 ton één van de vele geduwde- of gesleepte aken over de rivieren. Als ze toen eens wisten dat we thans duwcombinaties van soms -experimenteel- 6 bakken over de Waal zien gaan en... 300 containers in één schip!

Tot zijn overlijden in 1945 heeft vader Gerrit Hutten met zijn vrouw op de aak gevaren. Oudste zoon Marinus nam het schip over en voer nog enige jaren samen met moeder. Marinus zocht werk aan de wal en het schip kwam voor zijn huis aan de Oude Veerweg in Zwolle te liggen. In 1969 verkocht hij het nog nagenoeg originele schip met gaaf interieur en veel roerende zaken aan een handelaar, die het vervolgens weer doorverkoopte aan de Stichting Openlucht Binnenvaartmuseum te Rotterdam.

In 1976 volgt dan de definitieve overdracht aan het Maritiem Museum "Prins Hendrik" te Rotterdam en in de periode 1985-1988 is de "Annigje" in oude luister gerestaureerd.

Zij ligt in het Maritiem Buitenmuseum aan de Leuvehaven 50-72 en is te bezichtigen maandag t/m vrijdag van 10.00-16.00 uur. Zaterdag en zondag van 12.00-16.00 uur.

Tot slot...

hebben wij in de gemeente Steenderen een ruime vijftig Rijksmonumenten van steen, let wel zgn. onroerende goederen. Er komt ook een Rijksmonumentenlijst voor roerende goederen, waaronder boten en schepen (zeil, stoom, motor).

De Federatie Oud Nederlandse Vaartuigen heeft de 1e voorloper van deze nieuwe Rijksmonumentenlijst van historische schepen voor de Minister van Cultuur samengesteld. Met klassificaties A1 (originele staat!) tot D (een re-

plica, kopie van een historisch schip "Annie", -toch een klein beetje Steenderens bezit- pronkt als A1-schip op deze lijst. Trouwens... Steenderens bezit nog één der meest historische (rond)jachten van ons land en wel de "Albert & Nelly" -een 'Friese boot en later fjouweracht-tjotter genoemd'- in 1891 gebouwd door de beroemdste scheepsbouwmeester van ons land, Eeltje Holtrop van der Zee te Joure (1823-1901) en evenzo een varend A1-monument. Beide a.s. Rijksmonumenten zijn nog in de staat als bij de tewaterlating, uiteraard na grote tijdrovende restauraties!

Hier zien we dan wederom een stukje 'hang' naar het oude. Zo hebben wij in onze gemeente Steenderens liefhebbers, die oude (astronomische) uurwerken in stand houden, liefhebbers, die oude Lanz tractoren met een dorskast op riemaandrijving aan de praat houden, klassieke auto's restaureren, noem maar op.

Als al deze hobbyisten niet zo gek waren om honderden uren in dergelijke objecten en projecten te steken, konden wij er als samenleving niet van genieten! Ik heb dan ook grote waardering voor o.a. de molenliefhebbers in Rha, die vele uurtjes vrije tijd opofferen zo'n stuk mooi cultuurogoed voor het nageslacht te behouden!

Steenderens burgerij heeft meerwaarde, let wel dé gemeente Steenderens! Wij is méér dan ik en wij komen hier 24 januari 2000 zeker op terug.

't Is interessant om al deze redders van cultuurogoed eens aan het woord te laten. Tjonge, je kan er een boek mee vullen, ik kom tijd te kort...

Dank aan mijn gastvrouw Johanna Hutten-Ter Wee, je zou haar zeker geen tachtig geven. Ze was zó druk aan het vertellen, dat ze de thee was vergeten en heeft foto-

boeken om van te watertanden, je kan er vele Zwerfstenen mee vullen!

Volgende week kom ik bij Johanna terug, maar dan voor een kopje -verse- thee.

Tot slot vertelde Johanna me, dat ze na de grote restauratie van de "Annie" -toch een beetje 'haar' schip- de volle traantjes van de wangen heeft laten lopen. Van emotie en vooral vreugde..!

Er verscheen een prachtige pocket met de titel "Scheepsrestauratie" van de schrijvers Henk Dessens, John Springer en Bart Vermeer met alle restauratietekeningen van de Hasselteraak "Annie".

Uitgever: De Boer Maritiem te Houten.

ISBN: 90-269-2051-2

Ook het scheepsleven van de familie Hutten staat uitvoerig beschreven. Indien mogelijk zullen wij nog enkele exemplaren aanschaffen voor de HVS-bibliotheek en ledenverkoop.

Ga de "Annie" eens bekijken in Rotterdam. Het Maritiem Museum "Prins Hendrik" te Rotterdam leeft werkelijk van van de activiteiten.

Ook het Fries Scheepvaartmuseum te Sneek toont ons het échte leven van de turfschippers tot de Tweede Wereldoorlog. Als je in een echte oude roef van een Skûtsje naar binnen kijkt, besef je dat het leven aan boord destijds heel bescheiden -van afmeting- was.

Maar met een perfecte familieband...

*Zeilen doe je op de wind van vandaag
de wind van gisteren brengt je niet vooruit
de wind van morgen blijft misschien wel uit
zeilen doe je op de wind van vandaag*

Aanvang dertiger jaren te Zutphen "Annie" in de turfhaven met de jongens H. en M. Hutten en hun zuster Betsie Hutten op de luiken van het laadruim staande

HOE LAAT IS 'T IN DE ACHTERHOEK...

Door: Kees Scheiffers

Enige achtergronden vooraf...

Zoals u zich zult herinneren heb ik in De Zwerfsteen nr. 99/2 een stuk geschreven over tijdsaanduiding in het algemeen en het feit dat de juiste tijdsaanduiding in de laatste eeuwen, zeg maar vanaf ca. 1400, steeds belangrijker is geworden.

Immers was vroeger opkomen en ondergaan van de zon genoeg en gaven zonnewijzers en waterwijzers een vrij juiste benadering van de tijd...

omdat het in de moderne tijden steeds noodzakelijker werd de tijd tot op de seconde te meten zijn de meetmethodes steeds meer verbeterd en zij gaan op dit moment zelfs tot ver over 1/10.000 van een seconde! Voor normaal huishoudelijk gebruik is een seconde een goede grens. Lager dan een seconde zou immers tot onleesbaarheid leiden. Dit bovenstaande is algemeen en wat dat betreft is dat ook in de Achterhoek zo.

Waarom zijn er dan in de diverse landstrekken van ons toch vrij kleine land zoveel in uiterlijk verschillende klokken?

Ook in het 'loopwerk' zijn er verschillen, maar deze zijn in het algemeen kleiner.

Nederland is altijd door de grote rivieren verdeeld geweest in gebieden waar in elke streek andere gewoonten ontstonden vanwege het gebrek aan verbindingen, zoals die nu heel gewoon zijn geworden. Bovendien waren de landsgrenzen in het oosten en Zuiden van ons land anders dan tegenwoordig en dat heeft grote invloeden gehad op bijv. het Zuiden waar de Vlamingen en de Brabanders dezelfde taal spreken.

Zo was het ook gesteld in Gelderland, maar niet voor het geheel van deze Provincie omdat de IJssel in de oude tijden een natuurlijke barrière was. Van de IJssel tot de Duitse grens met als onderzijde de Waal. Hier ontstond een aparte driehoek van net even boven Zutphen, via Doesburg en Zevenaar naar Winterswijk en van deze plaats, onder Lochem door, naar Zutphen en dat is de huidige Achterhoek.

Ontstaan van de "Achterhoekse Klok"...

In dit gebied is zeker ook door de gemakkelijke uitwisseling met de aan Duitsland liggende grensgebieden een cultuur met eigen zeden en gewoonten ontstaan. Een duidelijk verschijnsel is daarvan is ook de beroemde "Achterhoekse Klok"!

De Achterhoekse klok is geen 'eenheidsworst'. Allerm minst..!

In elke regio vindt men kenmerken van weer andere Achterhoekse regio's, plaatsen en vanaf de jaren 1600 tot heden invloeden van Amsterdam, Leiden, Friesland, de Zaanstreek, Salland en uit Duitsland bijv. de 'Schwarzwalder klokken', de 'Westfaalse-' en 'Rijnlandse wandklokken'.

Er waren -en zijn gelukkig nog- dan ook tientallen ver-

schillende; Wandklokken, Stoofklokken, Stoelklokken, Staande horloges in alle variaties die daarvan afgeleid zouden kunnen worden qua uiterlijk, zoals... de kast, de beschildering, het gebruikte hout en/of lood en de verscheidenheid van wijzerplaten.

Hoe belangrijk het uiterlijk ook is, het genot van een fraaie klok hangt niet alleen af van de buitenkant maar ook vooral van de binnenkant... het uurwerk!

Het is meer dan verbazingwekkend welk vakmanschap en inzicht nodig is om het binnenwerk met al zijn raderen van zwaar koper/messing te vervaardigen zodat alle tanden feilloos op elkaar aansluiten.

Om het uurwerk 'gaand' te houden dient de maker rekening te houden met raderen die 24 punten op elkaar aansluiten en om de slag goed te laten verlopen dient het slagwerk eveneens op ca. 20 punten vloeiend in elkaar over te gaan.

Soms ook nog: maan- en sterrenstand, wekkerwerk en secondenwijzer!

Klokken in de Achterhoek...

Het wordt nu tijd om enkele Achterhoekse klokken te beschrijven en de afbeeldingen daarvan te laten zien. Het is niet mogelijk op ca. 130 uurwerkmakers te noemen en afbeeldingen van hun fraaie klokken te tonen. Ook is het onmogelijk om elke plaatsnaam te noemen waar ooit een uurwerkmaker gewoond en/of gewerkt heeft.

Onderstaand treft u een opsomming aan van de uitgekozen streken en/of plaatsen:

- 1) Steenderen, Doesburg, Hengelo Gld. Laag- en Hoog-Keppel
- 2) Vorden, Delden bij Vorden, Groenlo, Borculo en Eibergen
- 3) Laren Gld. en Zutphen
- 4) Winterswijk en Aalten

1) Steenderen

Het is logisch dat ik begin met een klokkenmaker uit Steenderen en wel Andries Schoolink (1771-1835).

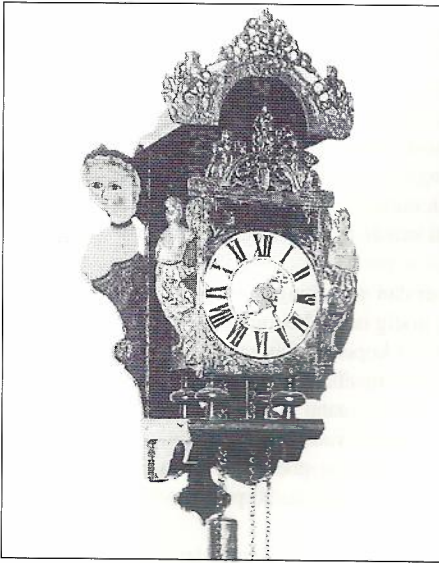
Hij vervaardigde zowel de 'Rijke klokken' voor de adel, de grootgrondbezitters/rijke boerenstand en de welgestelde burger. Daarnaast maakte hij veel eenvoudige maar goed werkende klokken voor de kleine boer en burgerij.

Op bijgaande afbeeldingen ziet u een door hem vervaardigde, eenvoudige(?) "Stoelklok" uit 1796 en een nog luxere "Stoelklok" uit het jaar 1800.

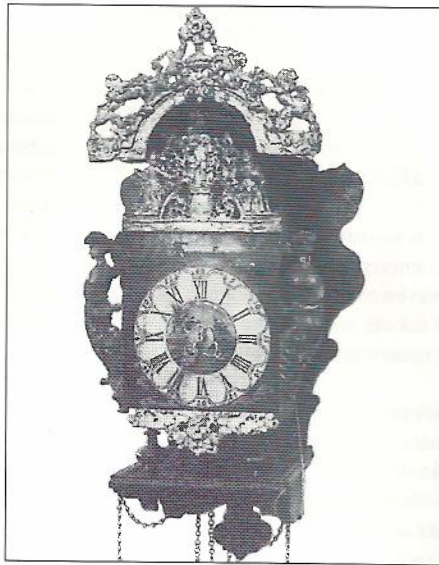
2) Vorden

In Delden (Gemeente Vorden) heeft Johannes Meckevelt zeer fraaie klokken gemaakt. Van een schitterend exemplaar uit zijn werken treft u hierbij ook een foto aan.

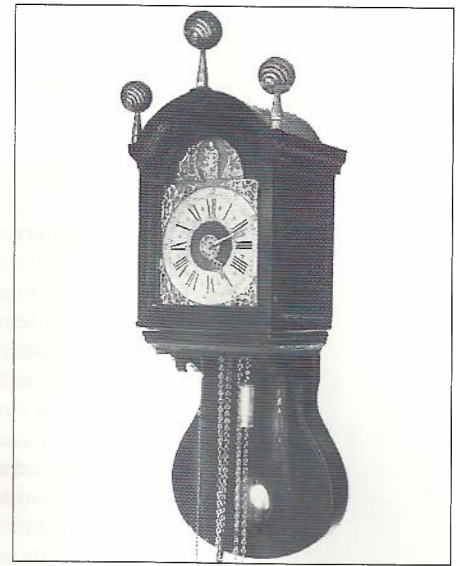
Naar mijn mening overtreft echter alles wat in deze streek aan Meckevelt wordt toegeschreven de afgebeelde riante Stoeltjesklok, deze is zeldzaam mooi! ook in Linde -eveneens gemeente Vorden- is een zeer fraaie stoelklok van H. Ringelenberg. Deze klok is naar alle waarschijnlijkheid al meer dan 200 jaar in bezit van de zelfde familie

Stoelklok ca. 1796 van Andries Schooltink uit Steenderen

Stoelklok gedateerd 1 oktober 1800 van Andries Schooltink uit Steenderen

Staartklok ca. 1799 van Joh. Meckvelt uit Delden, Gemeente Vorden

3) Laren (Gld) en Zutphen

In Zutphen waren 150 tot 200 jaar geleden een zeer groot aantal klokkenmakers, afkomstig uit alle streken van Nederland om het vak te leren en fraaie klokken te kunnen maken. (In het kader van dit verhaal zou zelfs een beperkte bespreking geen nut hebben).

Laren Gld.: naast klokkenmakers zoals Richardus Rikert (geb. 1770) en Jacob Rekers te Hengelo Gld -niet te onderschatten meesters in dit vak- heeft zijn grote roem te danken aan de door Gosselink Ruempol (1682-1759) en Hendrik Ruempol (1730-1796) vervaardigde stoeltjesklokken en vooral ook aan de majestueuze staande horloges. De derde generatie n.l. Gerrit Ruempol (1766-1847) was een even groot Meester als zijn vader en grootvader!

4) Winterswijk en Aalten

In tegenstelling tot de andere regio's die hierboven vermeld zijn werden in het Winterswijkse, Aaltense en directe omgeving geen stoel- en/of staartklokken, maar bijna alleen staande klokken vervaardigd.

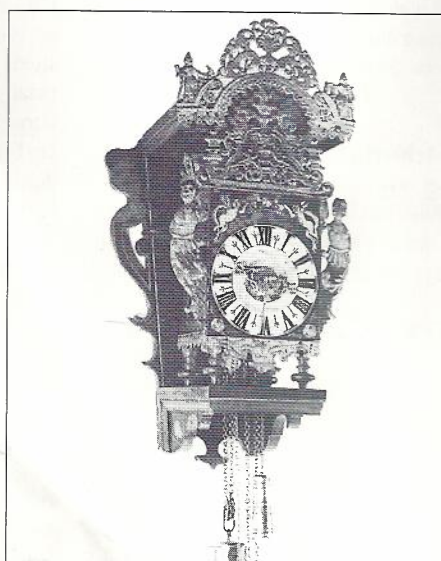
Grote namen in deze streken zijn Jan Hendrik Rotmans (1787-1840) en Joh. Gerhardus Rathmer (1761 ->1834) Na 1820 is de kaststijl iets aangepast aan die van de Amsterdamse staande klok. In de daaraan voorafgaande perioden werden ook wel de uurwerken van Ruempol aangekocht.

Afgebeeld een staande klok van Johannes Gerhardus Rathmer uit Winterswijk van ca. 1800 en een houten 7-daagse Schwarzwaldler.

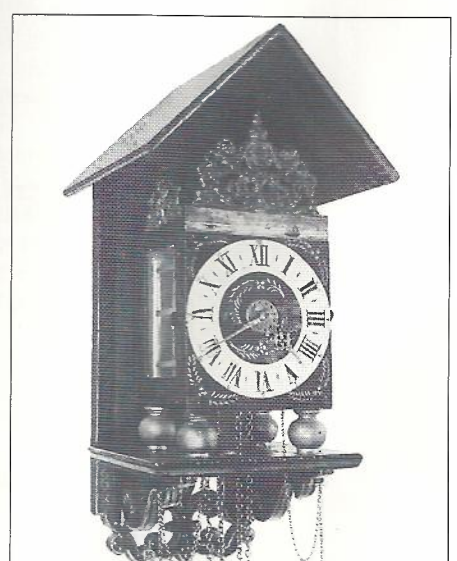
Stoelklok ca. 1800 toegeschreven aan Joh. Meckvelt uit Delden, gemeente Vorden

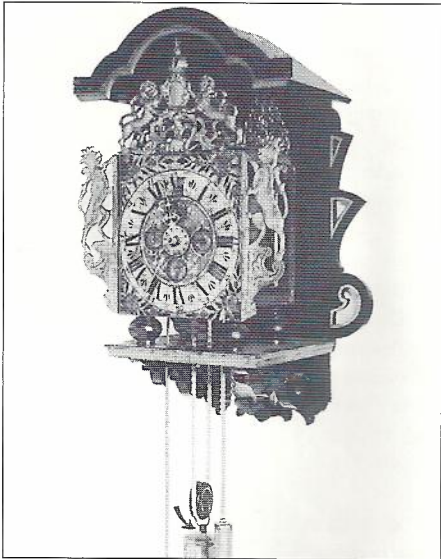

Stoelklok ca. 1750 van W. Ringelenberg uit Linde, Gemeente Vorden

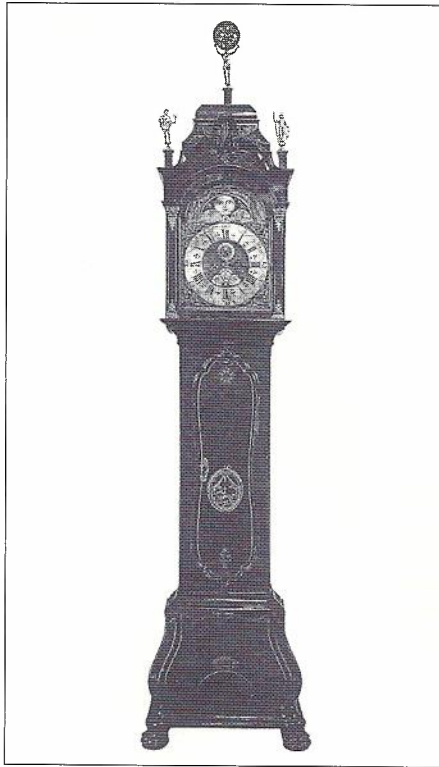

Stoelklok ca. 1735 van Goslink Ruempol uit Laren (Gld)

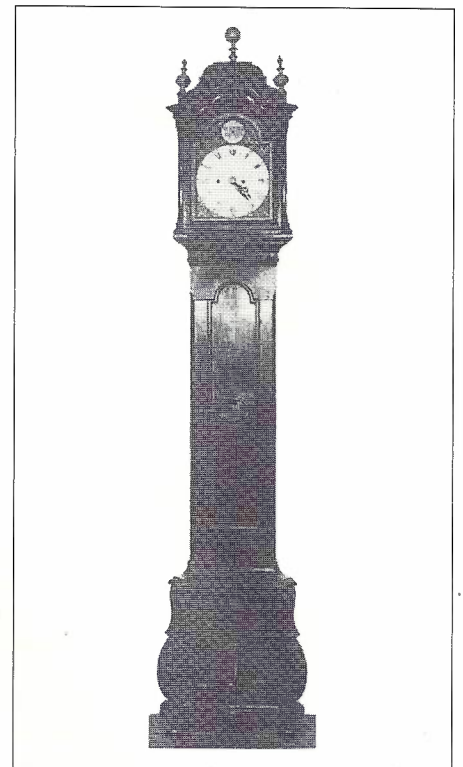

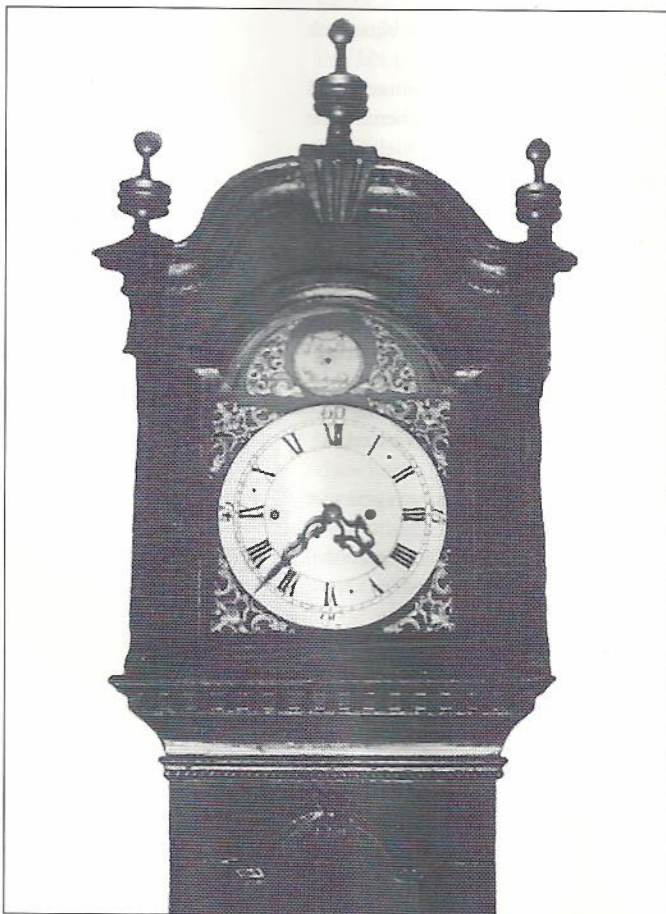
Stoelklok ca. 1750 van Hendrik Ruempol uit Laren (Gld) oudste bekende klok van deze meester.

Standaard horloge ca. 1795 van Hendrik Gerrit Ruempol uit Laren (Gld)

Standaard horloge 1800 van J. Rathmer uit Winterswijk

Kap van staande klok gesigeneerd J. Rathmer te Winterswijk ca. 1810

Tot slot

Mocht u thuis of in de familie een mooi historisch uurwerk van bijv. één der bovenstaande meesters -maar ook vele andere meester klokkenmakers- aan de wand hebben hangen of voor de wand hebben staan...

dan is deze klok een deugdelijke restauratie (indien nodig) waard. Er zijn nog ouderwets vakkundige klokkenmakers, in de regio Steenderen!

Gespecialiseerde musea kunnen u ook verder verwijzen. In Joure, sedert eeuwen de streek van de Friese staart- en stoelklok zijn bijv. een aantal zeer kundige klokkenmakers die gedocumenteerde restauraties kunnen uitvoeren. Let wel... de klok afgeven bij een willekeurige juwelier met de vraag: "hij doet het niet meer en kunt u 'm weer aan de gang krijgen", kan weleens weggegooid geld worden. Behoudens natuurlijk dé klokkenspecialisten cq antieke uurwerkrestaurateurs. U kunt mij altijd bellen (zie colofon op pagina 2).

Dank aan Dr. J.L. Sellink uit Winterswijk, die mij toestemming gaf deze foto's te publiceren.

(literatuur: "Achterhoekse klokken en uurwerkmakers" ISBN 90-9003816-7)

DE SLACHT

Door W.H. Breukink-Nijhof

De maand November werd niet voor niets de *slachtmaand* genoemd: gedurende de zomer was de voorraad aan vlees bijna opgeraakt, behalve wat spek, worst in het zout en gedroogd rundvlees in de spekkist op de zolder. Het spek was dan dikwijls al *gasterig* geworden.

Voor het *zelfslachten* moesten veel voorbereidingen worden getroffen:

- een afspraak met de boerenhuisslachter en de keurmeester;
- een vergunning van de gemeente;
- materialen moesten worden nagezien en schoongemaakt: de kuip waarin het spek en de hammen werden gezouten mocht natuurlijk niet lekken en werd vol met water gezet, zodat de duigen konden dichttrekken; teilen en emmers, de worstmachine, de slachttafel (dikwijls een deur, die uit de scharnieren werd gehaakt en op schragen gelegd: de z.g. *slachtdeure*), het hakblok en de messen die geslepen werden;
- voorraden werden ingeslagen zoals grof en fijn zout, peper, laurier, kruidnagel, nootmuskaat, azijn, piment, bloem, roggemeel, touw en worstepinnen (gemaakt van lange doornen uit de hagen) om de worsten dicht te maken en toen het *wecken* in zwang kwam moesten de weckflessen worden schoongemaakt en de ringen worden uitgekookt.
- De vloermatten uit de keuken en alles wat er tijdelijk gemist kon worden werden verwijderd, want het slachten zou een vette boel worden.

De dag voor het slachten werd er een andere (koperen) binnenpot in de *fornuispot* (waarin de aardappels voor de varkens werden gekookt) gezet en vol water al vast opgestookt want de volgende dag moest het broeiwater kokend heet zijn voor broeien van het varken om de opperhuid en de haren te kunnen afkrabben.

's Morgens vroeg kwam de de slachter met om zijn middel een riem waaraan een koker hing met zijn messen, aanzetstaal enz. Het varken werd op de *deel* of bij goed weer buiten op stro gezet en met een bijlslag voor de kop bewusteloos geslagen en vervolgens snel in de halsslagader gestoken. Het hieruit gutschende warme bloed werd opgevangen in een koekepan en overgedaan in een emmer en intensief geroerd om stolling te voorkomen. Van dit bloed werd later bloedworst gemaakt.

Terwijl het varken uitbloedde kwam een man met een ketel broeiwater het varken begieten en als de *borstels* los zaten begon de slachter met een scherp koperen slachthoortje alle haren van kop tot staart er af te krabben. Aan dit hoortje bevond zich aan de achterkant een haak waarmee hij de nagels van de tenen trok.

Dit gedeelte van het slachtproces moest secuur gebeuren want anders vond je later de haren op je bord terug.

Vervolgens werd het dier aan zijn achterpoten op een ladder gehesen en aan de buikzijde opengesneden. De ingewanden werden in de *wanne* of een grote teil opgevangen en dan konden de vrouwen aan het werk.

Het varken werd aan de ruggegraat nog ingehakt en tong, strottenhoofd, luchtpijp, longen, hart en lever werden naast (maar wel verbonden met) het varken opgehangen zodat de keurmeester dezelfde of de volgende dag kon zien of het dier gezond was.

(In de oorlog werden er heel wat "gekieteld" zonder dat er een keurmeester aan te pas kwam en we werden niet ziek!).

Als het dier was goedgekeurd kreeg het goedkeuringsstempels en dan bleef het varken op een koele plaats hangen om goed koud te worden en te *besterven*. De honden en katten moesten uit de buurt worden gehouden omdat die ook wel een stukje lustten (toen het schrikdraad zijn intrede deed werd er wel eens een verbinding met het varken gemaakt en zag je de snoepers rare sprongen maken). Daarna kon het afslachten beginnen.

De slachter kwam terug om het varken uit te benen en in stukken te snijden en te zouten. Het zouten van beenham kon lang niet iedereen. In de ham zat een grote bloedader, die heel goed uitgedrukt moest worden en om het been aan de bovenkant iets losgemaakt waar flink wat zout werd ingedrukt voor het in de kuip op en tussen de ingezouten zijden spek werd gelegd.

Ham en spek bleven 18 dagen in de pekel, waarna ze droog werden afgeborsteld en in de *wimme* aan *worstspielen* in de keuken aan de zolder werden opgehangen om goed te laten drogen, waarna ze later op zolder in de spekkist werden opgeborgen.

De urineblaas werd opgepompt en gedroogd en werd later gebruikt om Keulse potjes mee af te dekken.

Tijdens de jaarlijkse kinderspelen werd zo'n blaas ook wel gebruikt voor het z.g. *blaastrappen*.

De blaas werd dan met een touw aan de voet van een kind gebonden en de andere kinderen moesten proberen deze stuk te trappen. Omdat de blaas zo sterk was viel dit niet mee en duurde het soms heel lang voordat de winnaar na een knal bekend was.

Het schoonmaken van de darmen was een vieze bezigheid, want de darmen mochten niet koud worden. Ze werden voorzichtig losgemaakt van het vlies waarmee ze in de buikholte waren bevestigd en op de mestvaalt geleegd. Dan werden ze met behulp van water binnenstebuiten gekeerd, gespoeld, met een pijpje opgeblazen en daarna schoongekrabd, zodat de "voering" eruit was. Daarna werden ze in zout water gezet tot het moment van verwerking. De maag onderging dezelfde bewerking.

Nadat het varken door de slachter in stukken was gemaakt kon er verder worden gewerkt.

De onderpoten, staart en oren werden in de kuip gezouten evenals de kinnebakken respectievelijk bestemd voor erwtensoep en stampot.

Als de lever werd goedgekeurd kon er leverpastei en leverworst gemaakt worden.

Van de kop werd hoofdkaas gemaakt, het niervet en het kransvet en het aangewassen darmvet werd in stukjes gesneden en in een gietijzeren kookpot uitgebakken. De kaantjes (*schròven*) werden gedeeltelijk in de balkenbrei verwerkt, maar ook wel op de pannenkoek of roggebrood met iets zout genuttigd. Als er zoete appels waren werden die wel eens in dat hete vet gaargebakken: een lekkernij! Het uitgebakken vet werd voor het braden bewaard.

Hendrik Hulshof (22 nov. 1898 - 25 sept. 1999!) van 't Bekeld, dé huisslachter van de gemeente Steenderen met een mooie zgn. "Paaschkoe" voor de slachterij van zijn broer aan de J.F. Oltmansstraat (ongeveer 1950).

Van stukken zwoerd werden zwoerd- of spekrolletjes gemaakt. De lapjes zwoerd werden gevuld met een stukje vlees en in water met azijn, zout, laurierblad en enkele peperkorrels gaargekookt en enkele weken bewaard in bouillongelei. Ze waren dan lekker als broodbeleg.

Van de kop werd hoofdkaas gemaakt en in schaaltes met iets azijn erop bewaard.

Van het bewaarde bloed werd *bloedworst* gemaakt. Het bloed werd vermengd met spek en roggemeel, zout en veel kruiden en gekookt in de reeds genoemde grote "mantel- of fornuispot" waarin ook het broeiwater was verhit. Van het kooknat met de kaantjes werd *balkenbrij* gemaakt. Tijdens het koken werd er zoveel meel in gestrooid, dat de stok waarmee werd geroerd er rechtop in bleef staan. De dikke brei werd overgedaan in grote schalen.

Als dit na enkele dagen een stijve massa was geworden werden er plakken van gesneden en deze werden gebakken voor het ontbijt en met stroop gegeten.

De eerste dagen na de slacht werd er gesmuld, want vers vlees kwam niet zo vaak op tafel; hoogstens als er een slachtkoe aan de slager werd verkocht en er een *vierel* werd teruggenomen. Ook met verjaardagen van Pa en Moe werd er wel eens een stuk vers vlees bij de slager gekocht.

Van het losse vlees werd *metworst* gemaakt. Voor al deze worstsoorten werden de schoongemaakte darmen gebruikt.

De maag werd met vleesafval, stukjes zwoerd, zout en kruiden gevuld gekookt, gedroogd en als broodbeleg gegeten: de *zwaordemagen*.

Toen het "wecken" in zwang kwam werd er ook veel gebraden gehakt en ander gebraden vlees in weckflessen geconserveerd.

Ribbetjes werden nog wel eens in de kelder voor het raam

gehangen en aan de lucht gedroogd. Ze bleven dan nog wel enige tijd eetbaar, maar een datum van houdbaarheid stond er niet - zoals tegenwoordig - op en als ze te lang hingen werden ze "smutterig".

Vooraf in de oorlog was het oppassen geblazen dat het vlees niet bedierf. Er werd veel clandestien geslacht want er moesten veel monden gevuld worden van o.m. onderduikers en hongerige mensen uit het Westen, die op gammele fietsen met slechte banden de IJsselbrug overstaken om te trachten wat eetbaars te bemachtigen, zoals een stuk spek, roggebrood, boter en wat verder maar eetbaar was. En als hun dat gelukte moesten ze de gok nog nemen, dat dit hun niet werd afgepakt op de terugweg.

Het slachten van een koe ging op dezelfde manier. Deze werd met een schietmasker gedood en het bloed werd opgevangen voor de bloedworst.

Niet gebroeid, maar gevild. De huid werd aan de huidenhandelaar verkocht. Het karkas werd op de deel opgetakeld aan haken aan de balken en moest daar enkele dagen blijven hangen om gekeurd te worden en te "besterven". Het vlees wordt hierdoor mals.

Ook werden de darmen en de maag schoongemaakt. De maag werd dan in een emmer met kalk gezet en met een "wisse" stro gestampt, totdat hij schoon was en vervolgens met wat zout en veel selderij weggezet, totdat er lapjes van werden gesneden waarvan zakjes werden genaaid voor de *rolpens*. Het vlees voor die rolpens werd grof gesneden en met zout en kruiden vermengd in de zakjes gestopt, dichtgenaaid en langdurig in de fornuispot tegen de kook aan gaar gemaakt en daarna in een pot met water, azijn en zout onder een laagje vet bewaard. (Als ze dichtgenaaid waren waren het net kleine biggetjes)

Later in plakken gebakken evt. met een schijf zure appel erop een ouderwets heerlijk gerecht.

Het vlees dat de door de slachter was uitgebeend en gezouten, werd na enkele weken afgeborsteld en in de "wimme" aan spieren gehangen om te drogen en later in de spekkist op zolder bewaard.

Het rookvlees en de "borstkorne" gingen wel eens naar de slager om daar te laten roken.

Als alle slachtwerkzaamheden achter de rug waren moest er worden schoongemaakt. Alles was vet, vet en nog eens vet! Slachtgereedschap, slachttafel, deuren, keukenvloer, gang, bijkeuken en kelder moesten een grondige sodabeurt hebben.

Al deze werkzaamheden namen veel tijd in beslag, want de weckflessen moesten ook nog 2 uur worden gekookt en als ze dicht waren in de kelder opgeborgen. Er moest nadien nog vele malen worden gecontroleerd of ze gesloten bleven.

In de zestiger jaren veranderde het slachtpatroon en de diepvries verlichtte het werk. Een varken of een bout van een koe werd door een slager in het dorp geslacht en aldaar ingepakt voor opslag in de diepvries. Je had dan thuis niet zoveel rommel, maar je miste dan ook wel de zwoerdrolletjes, de balkenbrij, de eigenmaakte pastei, hoofdkaas, leverworst e.d. maar je at nu ook elke dag vers!

100 JAAR STEENDEREN IN VOGELVLUCHT 1900-2000

Door: Harm Spekkink

Als redelijk fanatiek amateur-geneaoloog ben ik geïnteresseerd in geschiedenis. Speciaal die van de "olde achterhoek". Van het een komt het ander. Boerderijnamen onderzoek boeit mij ook zeer. Genealogie is meer dan het verzamelen en op plaats zetten van dorre jaartallen. Om je afstamming een herkenbaar gezicht te geven en deels uit nieuwsgierigheid, ga je je ook verdiepen in de leefomstandigheden en de leefwijze van je voorouders. Bij dergelijke onderzoeken kom je al snel in de jaren voor 1900 terecht. Ik bespeur dat vaak de jongste geschiedenis wordt overgeslagen. De reden hiervoor laat zich raden: Oude geschiedenissen spreken nu eenmaal meer tot onze verbeelding.

Doch de jongste geschiedenis is zeker zo interessant. Als ik het boek van Pater Koekkoek "de heerlijkheid BAAK" lees en speciaal de ontwikkelingen van en in Baak na 1900, geeft dat veel herkenningen. Zo in de geest van; Hé, dat weet ik nog, of; Hé, heeft zich dat zo ontwikkeld. De jongste geschiedenis is zo boeiend, omdat wij die zelf, met onze ouders hebben meegeschreven.

De open-uitnodiging in "de Zwerfsteen" om toekomstverwachtingen voor de komende eeuw op papier te zetten, bracht mij op het idee om iets over deze (bijna teneinde zijnde) eeuw te schrijven. In dit artikel wil ik een poging doen om het sociaal/economisch leven van de twintigste eeuw in onze gemeente te beschrijven.

Honderd jaar Steenderen in vogelvlucht.

Ik pretendeer niet alles te weten, ook niet dat mijn visie de juiste is. De teneur van deze artikelen is sterk geënt op het agrarische 'gebeuren'. Doch dat wil ik legitimeren door te stellen dat de gemeente Steenderen tot voor een dertigtal jaren een zuiver agrarische gemeente was, en nu nog steeds sterk agrarisch is georiënteerd.

In de eerste 50 jaar van deze eeuw was Steenderen een typische plattelandsgemeente. Het dagelijkse leven werd beheerst door het agrarisch (lees boeren) "wel en wee". Met het "boeren wel en wee" bedoel ik niet alleen de boerenstand. Dat zou een grenzeloze geringschatting zijn van de andere inwoners van onze gemeente. Wat ik bedoel te zeggen is: De totale Steenderense gemeenschap was dermate verweven met het "wel en wee" van de boer, dat als het de boer slecht ging, het ook slecht ging met het merendeel van de Steenderense bevolking. De oorzaak hiervan was dat er in Steenderen (zoals ook in het overgrote deel van de andere plattelandsgemeenten) geen of weinig industrie was. De middenstand floreerde als de boeren goede prijzen maakten. Deze twee factoren samen maakten het leven voor de werknemer ook aangenamer. Deze drie fenomenen - middenstand - werknemer, waren in een plattelandsgemeente als Steenderen onlosmakelijk met elkaar verbonden. De enige industrie die niet direkt agrarische

verwantschap had, waren de steenfabrieken.

De laatste steenfabriek in de gemeente, die van Olburgen, is in de zestiger jaren gesloten. Tot het eind van het bestaan heeft de Olburgse steenfabriek bij het interne transport gebruik gemaakt van de paardentraction (waarschijnlijk de laatste in Nederland).

De grootste werkgever was de "kleine baas". Dat waren de middenstand en de boeren. Rond 1950 waren er in Steenderen ongeveer honderd middenstanders.

Het begrip middenstanders is een nogal rekbaar begrip. Men kan ook spreken van zelfstandige bedrijven. De boeren, als beroepsgroep, zijn hier niet bijgerekend.

Tot mijn verbazing is het aantal middenstanders, of zelfstandigen aan het eind van deze eeuw nog plus/minus honderd. Dit, ondanks de saneringsronden die het midden en kleinbedrijf getroffen hebben. De middenstand is wel veranderd qua samenstelling. Was het in de vijftiger jaren nog zo dat elk dorp of buurtschap in onze gemeente een kruidenier en of bakker herbergde, deze fenomenen zijn nu verdwenen. Van hetzelfde laken een pak is het gegaan bij de smederijen en de molenaar/voerleverancier.

Steenderen herbergt nu twee grote werkgevers. Maar de grootste werkgever is nog steeds, gelijk aan de eerste helft van deze eeuw, de "kleine baas". Saillant gegeven, de twee grote werkgevers van nu, ontleen hun bestaan aan twee agrarische producten t.w. aardappelen en melk. Het aantal boeren in onze gemeente is drastisch afgenomen. Waar het vroeger, tot de vijftiger jaren, nog zo was dat een boer met vijf hectares cultuurgrond, een zestal koeien, wat varkens en een hok met kippen een redelijk bestaan kon hebben, dat beeld is rigoureus veranderd. Door betere bedrijfssystemen in te voeren, kwam er een schaalvergroting in de landbouw die zijn weerga niet kent. Het aantal zelfstandige boeren bedrijven is sterk afgenomen. In tegenstelling tot de middenstand, zal het aantal boerenbedrijven niet weer groeien, eerder zal het nog verder afnemen.

In het laatst van de negentiende en in de eerste decennia van de twintigste eeuw vonden op sociaalgebied ingrijpende gebeurtenissen plaats. In 1909 kwam de wet op het arbeidscontract. Hiermee werd aan de werknemers enige bestaanszekerheid geboden in de vorm van werk en de daaraan gekoppelde beloning. In 1912 werd de z.g. armenwet ingevoerd. In 1918 werd de kieswet herzien. Het algemeen kiesrecht was een feit. De wet op lageronderwijs kwam in 1920 (hierover later meer). De samenleving moest wennen aan deze verworvenheden.

Het fenomeen "verzuiling" begon zich voor te doen. In de encyclopedie lezen we, "verzuiling" is een doorgaand splitsingsproces waarbij zich op velerlei terrein levensbeschouwelijke organisaties manifesteren.

Ook in onze gemeente heeft zich dit voorgedaan. Niet omdat we in Steenderen daar zelf zoveel gebrek aan voelden, doch meer geïnspireerd vanuit landelijke organisaties en gezindten. We zouden het de tijdgeest kunnen noemen. Of het resultaat van verworvenheden. De stroomversnelling van de verzuiling zal waarschijnlijk gevonden moeten worden in de schoolstrijd. De schoolstrijd vindt zijn oorsprong in de tachtigjarige oorlog. Toen die gestreden was, werd

alleen het openbare onderwijs als wettelijk erkend en financieel ondersteund. Het bijzondere onderwijs moest zichzelf bedruipen en haar diploma's waren niet zo waardevol. In de negentiende eeuw kwam hier tegen verzet uit de confessionele kringen. Het eerste eclatante succes van deze bewegingen kwam in 1880. In dat jaar stichtte Abraham Kuyper de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Dit was de eerste universiteit welk diploma (bul) gelijkwaardig werd gesteld aan dat van de staatsuniversiteiten. Dat was een doorbraak. Toch zou het nog tot 1917 duren voor er financiële gelijkstelling was en tot 1920 voor dit bekrachtigd werd met de wet op Lager Onderwijs. De schoolstrijd was ten einde.

Ook in Steenderen heeft dit zijn invloed gehad. Hoewel ik niet van mening ben dat er in Steenderen "strijd" heeft gewoed. Als ik het boek van Pater Koekkoek, "de Heerlijkheid BAAK" lees en het boekje "de Scheiding" van J.A.S. Offenbergh of het boek van Dr. A. ten Doesschate, komt het mij niet voor dat er veel geruzie is geweest. In Baak en Tol-dijk is er weinig veranderd, ook voor Olburgen niet. Men kwam alleen iets ruimer in het jasje te zitten. In het dorp Steenderen veranderde er wel wat, maar het totaal aantal leerlingen was groot genoeg om te voorkomen dat er achterbakse concurrentie praktijken plaats vonden. De enige school die mogelijk de dupe is geworden, was de school van Bronkhorst, maar niets is nu eenmaal volmaakt in deze wereld.

Ondertussen stonden de ontwikkelingen op sociaal/economisch vlak ook niet stil. Daar waar eerst al de boeren waren georganiseerd in het (Koninklijk)Nederlands Landbouw Comité (K.N.L.C.), in Steenderen kortweg genoemd "de Gelderse", begon men hier en daar anders te denken. Om het simplistisch te zeggen; Er waren boeren die vonden dat hun varkens Rooms-Katholieke karbonades hadden, een ander dacht dat zijn koeien Calvinistische melk gaven, weer een ander vond dat hij Liberale tarwe verbouwde.

In het laatst van de negentiende eeuw heerste er ernstige crises op het platteland. In het zuiden van ons land trok Pater van den Elzen zich het lot van de plattelands bevolking aan. In Brabant was echt armoede. Pater van den Elzen werd de grote voorvechter om het platteland te ontwikkelen. Hij werd de "Boeren-Pater" genoemd. Een deel van zijn populariteit dankte hij aan zijn hebbelijkheid om de Brabantse boeren tijdens voorlichtings bijeenkomsten in schilderachtige taal uit te foeteren voor de stommiteiten die ze op hun bedrijfjes hadden uitgehaald, ondanks zijn goede adviezen. Dan lagen de boeren daar dubbel van het lachen. De Brabander heeft nu eenmaal een andere inslag dan de Achterhoeker en zeker dan van een Steenderense Achterhoeker. Wij zouden dat niet pruimen, daarvoor zijn we te trots. Toch heeft Pater van den Elzen Brabant uit de armoede gehaald. In Brabant wordt nu nog zijn naam met waardering genoemd. Maar het ging wel onder de vlag van de kerk. En daar is op zich niets mis mee. De Noordbrabantse Christelijke Boerenbond (N.C.B.) was geboren. In onze contrijen werd dat de Aarts Diocesanen Boeren en Tuinders Bond, kortweg de A.B.T.B. Ook de Calvinisten hadden hun eigen organisatie in het leven geroepen, de Christelijke Boeren en Tuinders Bond (de C.B.T.B.). Dit had voor het platteland qua verzuiling direct meer gevol-

gen. Het percentage georganiseerde boeren was in die tijd toch al niet hoog en het K.N.L.C. "de Gelderse" zag een terugloop van het ledental. In Steenderen heeft dit tot enige vervelende incidenten geleid.

In agrarisch Steenderen heeft de coöperatieve gedachte vrij snel ingang gevonden. Voor het veevoer, kunstmest en dergelijke artikelen zijn er drie coöperatieve ondernemingen gesticht. Twee met een overwegend katholiek ledenbestand en een met een algemeen karakter. Het coöperatieve bankwezen was in onze gemeente hetzelfde vertegenwoordigd. Alleen de coöperatieve melkverwerking was niet versnipperd. De Steenderense melkfabriek (in de volksmond "Botterfabriek") verwerkte het gros van de in Steenderen geproduceerde melk.

Zoals U wellicht weet, de coöperatie's zijn verenigingen met leden. Uit deze leden wordt democratisch een bestuur gekozen. Verstandige leden droegen zorg dat het bestuur een redelijke afspiegeling was van het ledenbestand.

Bij de coöperatieve melkfabriek heeft dit tot verveling geleid. Dit was in de vijftiger jaren. In diezelfde vijftiger jaren speelde in Steenderen de beruchte "dokters affaire". In Steenderen was er sinds jaar en dag een dokterspraktijk. Ging de dokter met pensioen, dan werd de praktijk verkocht. Dat gebeurde ook in onze gemeente. De zittende huisarts was van niet Katholieke huize. En ... U raadt het al hij verkocht zijn praktijk aan een arts van Katholieke origine. Scherpslijpers van de Protestantse kant vonden dit ongehoord. Steenderen zou en moest een dokter hebben van niet Katholieke afkomst. Na veel geruzie en achterklap werd er (via uitgifte van renteloze aandelen) ruimte gecreëerd voor een tweede huisartsenpraktijk. De verhoudingen werden er niet beter op.

Zoals gezegd, coöperaties waren (en zijn) verenigingen met leden. Bij bestuursverkiezingen zorgde het bestuur voor kandidaat bestuursleden welke een evenwichtige verhouding garandeerden naar samenstelling van de achterban. Doch de ledenvergaderingen werden in het algemeen slecht bezocht. Daardoor is het mogelijk dat een relatief kleine groep leden een coup kan plegen. Dit gebeurde bij de "Botterfabriek". Een kleine groep Katholieke boeren kwam met tegenkandidaat bestuursleden, welke werden gekozen. Waarschijnlijk uit rancune tegen de Protestantse opstelling bij de "dokters" affaire. De verhoudingen bij de "Botterfabriek" waren grondig verstoord. Verstandige landbouwvoormannen hebben de scherpe kanten 'weggevijsd'.

Niet alleen in de boerengemeenschap maar ook in andere geledingen van de samenleving sloeg het spook van de verzuiling toe. De vakbewegingen kwamen in opkomst als belangenorganisaties voor de werknemers. In veel gevallen geen overbodige luxe. Doch ook hier kwam de versnippering. Er kwamen legio Christelijke, Katholieke en Algemene Vakbonden. In Handel, Industrie en Nijverheid was het al niet anders. Iedereen wilde zijn of haar eigen hokje en verdedigde dat te vuur en te zwaard. De scherpste vorm van verzuiling ontstond bij de opkomst van de massamedia. Toen de krant en radio gemeengoed begonnen te worden werd het pas echt menens. Wat betreft de kranten

het aanbod in Steenderen niet groot. Logistieke problemen lagen hieraan ten grondslag. Men had de keuze uit een drietal regionale dagbladen. De katholiek georiënteerde Gelderlander, de neutrale Graafschapbode en de iets meer intellectuele Zutphense Courant. Aangevuld met het een maal per week uitkomende huis aan huis blad 'De Reclame' uit Hengelo. De georganiseerden ontvingen van hun belangenorganisatie meestal een periodiek of een lijfblad ..

Met de radio was het een ander verhaal. Dit genre massamedia bood landelijk meer kansen. Met de radio waren er geen logistieke hindernissen. De landelijke politieke partijen roken hun kans. Er volgde een verbeterd strijd om het luisteraarsvolk en indirect om de kiezersgunst. De confessionelen kwamen met de K.R.O. voor de katholieken en de N.C.R.V. voor de calvinisten op de markt. De V.A.R.A wierp zich op voor de socialisten en de A.V.R.O voor de algemenen. Het vreemde eendje was toen al de V.P.R.O. van de vrijzinnigen.

De politieke kaart van Steenderen was op het eerste gezicht niet anders dan bij vergelijkbare gemeenten. Er waren plaatselijke afdelingen (kiesverenigingen) van de grote landelijke partijen. De confessionelen met de K.V.P. , A.R.P. en de C.H.U. De socialisten met de P.v.d.A. en de liberalen met de V.V.D. Op zich niks mis mee. Men trok in redelijke harmonie met elkaar op. Behalve wanneer er verkiezingen voor de gemeenteraad op de rol stonden. Dan werden aan Steenderens boorden van de IJssel de messen geslepen. Dan gaf de Steenderense verkiezingslijst een werkelijk uniek beeld in heel Nederland.

Dit unieke beeld was een voortvloeisel van de "Dokters en Botterfabriek" affaire. De A.R.P. de C.H.U. de V.V.D. en de P.v.d.A. gaan lijstverbindingen aan. Dit tot doel om de K.V.P. van de meerderheid in de raad af te houden. De Steenderense raad kende toen elf leden.

De hamvraag was : wordt het 6 - 5 of 5 - 6 .

De campagne werd intensief gevoerd. Er werd om elke stem gevochten. Dan liep er een messcherpe lijn dwars door de gemeente. Dan was er plots een tweedeling, katholiek en tegen niet katholiek. Wie behaalde de meerderheid in de raad. Steenderen op zijn smalst, amper veertig jaar geleden. Daags na de verkiezingen ging men weer over tot de orde van de dag, alsof er niets was voorgevallen.

In de zeventiger jaren trad de ontzuiling in. De stekels sletten weg. De oorzaken van de ontzuiling zijn m.i. gelegen in :

- Ontkerkelijkheid; De diverse kerkgenootschappen gingen in dialoog. Men begon oecumenisch te denken. Politiek gezien was het C.D.A. het gevolg.
- Economische schaalvergroting ; onder druk van de concurrentie kwam er schaalvergroting. In Steenderen was dat al snel merkbaar in de coöperatieve sector . De drie coöperatieve veevoercoöperaties fuseerden in een regionale onderneming, daarmee verdwenen de Steenderense vestigingen en de daarbij horende werkgelegenheid.
- De drie "Boerenleenbanken" gingen fusies aan met banken in omliggende gemeentes, maar bleven met twee vestigingen vertegenwoordigd in Steenderen.
- Vercommercialisering (egoïstischer?) van de maatschap-

pij. De mens werd harder . Meer bewust op eigen voordeel.

- Dit werd onder meer realiseerbaar door de toenemende mobiliteit .
- Zutphen en Doetinchem werden voor de Steenderensen moeiteloos bereikbaar. De plaatselijke middenstand moest concurreren met "de Stad".
- Sociaal was er geen (zeker minder) binding meer met de plaatselijke middenstand.
- Ook de commerciële radio en T.V. zenders hebben aan de ontzuiling bijgedragen. Immers iedereen kan vrijwel de gehele wereld zien en beluisteren.

Dit geldt zeer zeker voor Steenderen. Was het vroeger het gesprek van de dag als een ingezetene een reis naar het buitenland ondernam, of als een westerling zich in onze gemeente vestigde, nu is het normaal.

Qua infrastructuur heeft Steenderen in de bijna afgelopen eeuw van zich doen spreken. Landelijk werd er waarde- rend gesproken over de dichting van de "Baakse overlaat". Deze dichting zorgde er voor dat het "hooge water" in de IJssel geen of weinig gevolgen meer had voor de gemeenschap.

De verharding van de kilometers lange zandwegen in onze gemeente was ook een uitkomst. Hoewel, de directe reden voor wegverharding was niet al te vrolijk. In de dertiger crisisjaren was er veel werkloosheid, de werkverschaffing werd uitgevonden. De ouderen onder U weten het nog wel, fietsplaatjes met een gat erin voor de werklozen. In het kader van de werkgelegenheid zijn er veel wegen verhard. De verbetering van de Z.E.weg in de zestiger jaren was van groot belang. Evenals de ontsluiting van het Steenders industrieterrein met de Z.E.weg. De verbetering van het traject Steenderen - Doesburg is voor de inwonende forensen van groot belang. Voor agrarisch Steenderen waren de twee grote ruilverkavelingen van eminent belang. Het Noord-Oostelijk deel van de gemeente werd eerst verkaveld via de ruilverkaveling Warnsveld, de rest van de gemeente werd verkaveld via de grote ruilverkaveling Steenderen/Hengelo/Zelhem/Hummelo.

Dit was honderd jaar Steenderen in vogelvlucht. Ik ben me van hiaten bewust .

Tot slot mijn wens voor de volgende honderd jaar :

Laat "asjeblief" de dorpen Steenderen, Baak, Toldijk, Oiburgen en de stad Bronkhorst, leefbare dorpen / steden blijven. Dit kan m.i. alleen als er goede sociale voorzieningen, prima middenstand en actieve sport en andere verenigingsactiviteiten floreren.

Essentie: Laat het "werkdorpen" blijven, laat ze niet verworden tot "slaapdorpen".

Het bestuur verzoekt alle leden beleefd de bijgesloten volmacht voor de jaarlijkse inning van de contributie door de penningmeester middels de ingesloten retour envelop ingevuld en ondertekend (met evt. bestelopdracht voor oude nummers van De Zwerfsteen) aan de secretaris te retourneren! Wij danken u bij voorbaat voor uw welwillende medewerking.